

VÅRE
ROVDYR

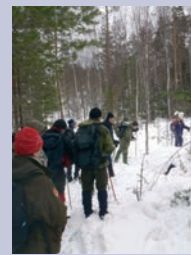
Nr. 1/2012

Årgang 26

Forside: Jaktfalk på reir fotografert av et forhåndsprogrammert kamera. Foto: Per J. Tømmeraas.

Bakside: FVR-medlemmer på ulvetur i Hedmark. Foto: Einar Tveten.

Våre Rovdyr

utgis av Foreningen Våre Rovdyr

Adresse
Foreningen Våre Rovdyr
Postboks 195
2151 Årnes

Ansvarlig utgiver
Foreningen Våre Rovdyrs
styre

Redaktør
Yngve Kvebæk
Maridalsveien 225 C
0467 Oslo
22 95 08 66
yk@fvr.no

Redaksjonsmedarbeider
Viggo Ree
vr@fvr.no

Sats & layout
Yngve Kvebæk

Trykk
BK Grafisk AS
Sandefjord

Web
www.fvr.no

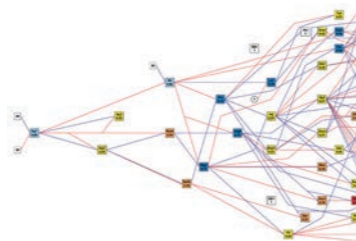
ISSN 0801-4728

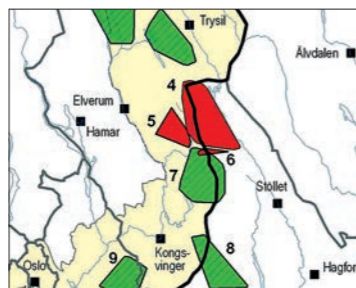
Side 4
Ulvenes
elgjakt
gikk skeis

Side 6
Ulvenes
slektstre
oppdatert

Side 8
Ulvestatus
pr. 10. mars

Side 13
Kåre Elgmork
til minne

Side 14
Svartbak som
aktiv predator

Side 18
Jaktfalkens
reirplass –
myter og
virkelighet

Stortinget enda gladere

Tokke kommune har en bjørn i sitt kommunevåpen. Så kan man jo undre seg over hvorfor. I fjor ble 14 sauer dokumentert tatt av bjørn i Telemark. Dette skjedde i kommunene Tokke og Kviteseid. Fjorårets lisensjakt på bjørn i Norge, som etter vår mening var basert på høyst usikre tall, førte til at det knapt ble skutt bjørn. I stedet for å ta signalene på det lave fellingstallet om at det muligens ikke er så mange bjørn i Norge (arten er tross alt rødlistet), setter Direktoratet for naturforvaltning i gang vårjakt på bjørn ved hjelp av Statens såkalte naturoppsyn. Kvoten SKAL fylles! Stortingspolitikere uttrykte i fjor sommer stor glede over at de kom overens om å tyne bl.a. denne utrydningstruede arten ytterligere. Således har de nå grunn til å fryde seg ekstra mye over det blodige bjørneliket.

FVR skrev i forkant av et eventuelt jaktvedtak brev til Miljøverdepartementet og pekte på denne formen for bestandsregulering som uakseptabel, samt at effekten med hensyn til en reduksjon av fremtidige skader er meget usikker. Vår argumentasjon mot vårjakt gikk tydeligvis ikke inn da DN ga fellingstillatelse på en bjørn i Telemark torsdag den 15. mars. Dagen etter, og før FVR får skrevet klagen, ligger bjørnen skutt i Tokke kommune. Vårjakt er jevn godt med spor i snø og en større mulighet for å skyte bjørnen. Den unge hannbjørnen var sjanseløs overfor nye norske uetiske jaktnormer. FVR ser på den nye praksisen som et rent avlivingsprosjekt og er etter vår oppfatning i strid med eksisterende lovverk og internasjonale avtaler. I tillegg bryter det med allmenne rettsoppfatninger.

Å arbeide med naturvernsaker er som Don Quijotes kamp mot vindmøller. På Sleneset i Nordland skjer dette nærmest i praksis. I fjor høst avslo NVE konsesjonen om å bygge 75 gigantiske vindturbiner midt i Norges og verdens tettste bestand av hubro, men utbyggerne gir seg ikke så lett. Nå er de i ferd med å prøve seg på nytt. Her er det snakk om penger i kommunekassa og arbeidsplasser, men hva med en prislapp på norsk natur og fauna? Livet til 14 sauer, som tross alt er husdyr, går foran livet til en bjørn. Vi ser det hele tiden. Rødlistede arter som bjørn, gaupe, ulv, jerv og hubro taper kampen mot «vindmøllene». FVR arbeider for at de naturlige viltlevende artene skal kunne leve i livskraftige bestander i sine naturlige miljøer – men det ser ut til å være en kamp mot vindmøller.

Arne Flor

Gjestekommentar

Gaupebestanden i fare

Rydd opp i viltforvaltningen!

Av Hans J. Engan, Tynset

Det er forstemmende at våre såkalte viltforvaltere ikke synes å ha lært noe av tidligere feiltrinn. Erfaring viser nemlig at noen dyrearter er spesielt sårbare for jakt. Fra ca. 1850 til ca. 1950 har man jaktstatistikker som viser hvilke arter som er spesielt følsomme. Disse ble i dette tidsrommet utryddet eller sterkt redusert i antall. I noenlunde samme rekkefølge forsvant beveren, så bjørnen, så gaupe og til slutt måren i flere land. Andre arter ble også sterkt desimert, men ikke i samme grad og i samme rekkefølge som disse. Og selv om sårbarheten hadde litt forskjellig biologisk årsak hos de nevnte artene, så var jakt og fangst hovedgrunnen til at sluttresultatet ble som det ble.

Gaupe er sårbar for jakt. I det nevnte tidsrommet falt bestandene av gaupe dramatisk, og omkring 1930 var gaupe så godt som utryddet i vårt land. Det årlige fellingstallet var da kommet ned til ca. 10 dyr pr. år. La oss se nærmere på disse fellingstallene: I tidsrommet 1845-1875 var gjennomsnittlig fellingstall ca. 120 dyr pr. år, i tidsrommet 1875-1890 ca. 85 dyr og i tidsrommet 1890-1920 ca. 35 dyr pr. år. Bestanden tålte ikke dette, og omkring 1930 var det nærmest slutt. Men påfølgende år og krigsårene uten jakt, etterkrigsår med lave avskytingstall, samt innvandring av dyr fra Sverige, gjorde at bestanden etter hvert kom seg på fote igjen gjennom siste halvdel av 1900-tallet.

Det siste tiåret har det på nytt skjedd et tankeløst frislepp når det gjelder jakt på gaupe. Dette, sammen med svært effektive jaktmetoder, har ført til at vi har fått like høye eller høyere fellingstall enn på slutten av 1800-tallet. Dette bør være et alvorlig varsko. Det er nemlig ingen holdbar grunn å unnskyldes seg med påstander om at rådyret er et nytt element i faunaen som gjør at gaupe tåler et større jakttrykk enn før. Gaupe

er nemlig en dyktig jeger og har mange alternative byttedyr. Den tar det som er lettest tilgjengelig, og finnes også i gode bestander der rådyr ikke finnes, f.eks. i store deler av Finland. Det er ingen grunn til å påstå at næringsgrunnlaget for gaupe på 1800-tallet var større eller mindre enn i dag. Til det vet vi for lite.

I dag har vi såkalt lisensjakt for gaupe. Kvotene som viltmyndighetene har satt er blitt stadig større de siste årene. I jaktåret som gikk ble det drept 145 gauper. Etter anke fra naturvernorganisasjonene, inkludert FVR, til Miljøverndepartementet (MD) er kvoten for lisensjakt på gaupe fra de såkalte regionale rovvilt-nemndene i år satt ned fra 157 til 118 dyr. MD skal ha honnør for dette. Men fortsatt har man et mye høyere tall enn da bestanden brøt sammen på slutten av 1800-tallet. Hvis man ikke besinner seg, vil det gå samme vei nå.

Vi har Direktoratet for naturforvaltning (DN) som ligger administrativt under MD – ikke under Stortinget eller Landbruks- og matdepartementet (!). Uansett regionale rovvilt-nemnder og andre politiske konstruksjoner, så har DN det løpende hovedansvaret for faunaforvaltningen her i landet. DN har bl.a. en artsforvaltningsavdeling og en fauna-seksjon. DN skal forvalte naturmangfoldloven og viltloven, rødlistet og truede arter. Det må derfor bl.a. være et absolutt krav at disse våre mest sentrale viltforvaltere tilkjenner et minstemål av bakgrunnskunnskap når de skal forvalte truede dyrearter, og at det sørges for at denne kunnskapen blir formidlet videre oppover i systemet. Erfaring oppnådd gjennom tidligere jaktstatistikker hører med til dette. Vi trenger ikke å gjenta feiltrinn. Det gjelder for flere arter. Gaupe er en av dem.

Ulvenes elgjakt gikk skeis

Foreningen Våre Rovdyrs ulvetur 2012

Dramatiske spor i snøen – ulvene i jag etter elg. Foto: Yngve Kvebæk.

Av Arne Flor

Årets ulvetur tok utgangspunkt fra Dæsbekken villmarkssenter i Åsnes kommune i Hedmark. I flere dager hadde FVRs egne sporingsekspert Christin, Steinar og Erling gjort sine forberedende spaningsturer i området for å se etter ferske ulvespor. De skuffet ikke denne gangen heller. Det skulle gi innblikk i et dramatisk forløp. Det var noen få kuldegrader og litt snø i lufta da deltagerne dro ut lørdag 18. februar. Vi kjørte østover forbi Velta og mot Tyskeberget der to ulver hadde startet et jag på en elg like ved veien. Vi tok på oss skiene og fulgte sporene østover. På flere plasser fant vi klaser med elgpels. Det kunne se ut som om ulven hadde prøvd seg på elgen, men vi var ikke sikre. Noe

av pelsen kan ha blitt revet av da elgen flere plasser løp tett inntil ei furu eller noen busker. Over en ganske lang strekning hadde ulvene løpt på hver side av elgen. Det virket som om de passet på at den ikke plutselig skulle skjene ut til siden. Etter omkring en kilometer hadde ulvene gitt opp og satte kursen sørover.

Det var skikkelig tungt å følge etter elg og ulv i et terreng som besto av utrolig mye kjerr. Det var derfor deilig å sette seg ned, tenne opp et bål og nyte medbrakt niste. Etter måltidet fulgte vi sporene opp på en vei. Ulvene hadde fulgt denne noen hundre meter før de gikk ut i terrenget videre sørover. Vi gikk så en runde nordover og vestover på veien for å finne ut hvor ulvene hadde kommet inn i terrenget

vårt. Og sporene fant vi. Mye tydet på at ulvene interessant nok hadde kommet inn fra Sverige. Etter litt telefoning dukket representanter fra Høgskolen i Hedmark opp og sporet videre på ulvene. Det viste seg senere at vi hadde funnet et nytt revirmarkerende par. Reviret fikk senere navnet Medskogen (se side 9).

Mot slutten av turen kjørte noen av oss ned til broa over Medskogsåa der ulvene hadde gått på isen og passert under broa.

De fleste av turdeltagerne inntok deretter en bedre middag på villmarkssenteret på Dæsbekken.

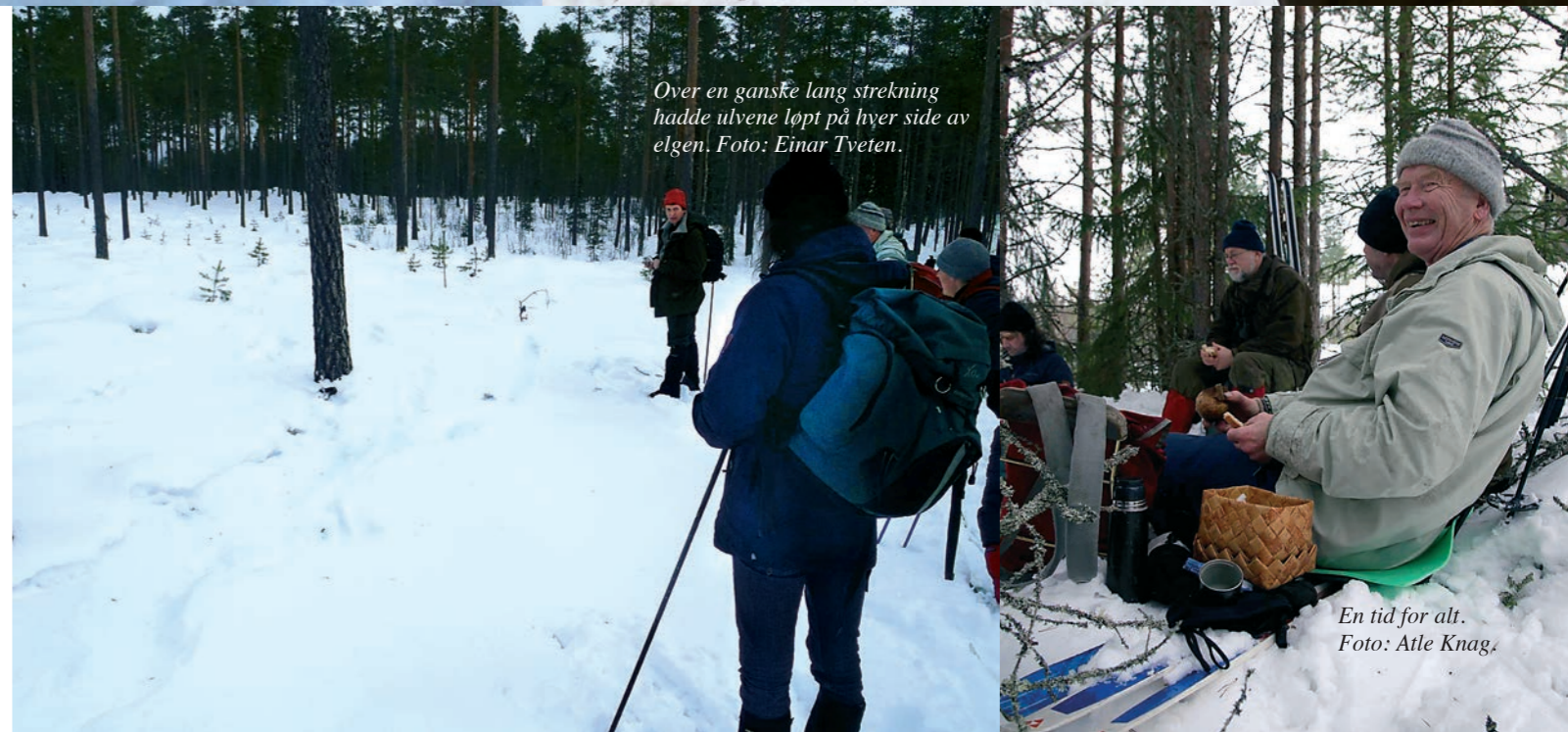
Det ble altså nok en gang en særdeles vellykket sporingstur i regi av FVR.

På flere plasser fant vi klaser med elgpels. Foto: Arne Flor.

Ulvenes skrapemarkering – en revirmarkerende atferd. Foto: Einar Tveten.

Over en ganske lang strekning hadde ulvene løpt på hver side av elgen. Foto: Einar Tveten.

En tid for alt. Foto: Atle Knag.

Ulvenes slektstre oppdatert

Av Yngve Kvebæk

Den unike stamtavlen over skandinaviske ulver ble introdusert av det skandinaviske ulveprosjektet SKANDULV i 2002. Slekstreeet bygger på en kombinasjon av DNA-analyser og felldata. Sommeren 2011 kom en oppdatert versjon sammenstilt av Mikael Åkesson på Grimsö forskningsstation ved Sveriges lantbruksuniversitet. Oversikten gjelder nå perioden 1983–2010 og illustrerer bestandens genealogi, parens innavlsgrad og deres første reproduksjonsår.

Beslektede individer bærer på arveanlegg fra felles forfedre. Innavlskoeffisienten er et mål på et individs innavlsgrad og varierer mellom 0 (foreldrene er ubeslektet) og 1 (foreldrene er genetisk identiske).

Slekstreeet over den skandinaviske ulvebestanden 1983–2010 består av totalt 109 reproduserende par (se figur). For noen ulver er identiteten ukjent. Slektskapet mellom foreldrepårene i eksempelvis Atndalsreviret rundt årtusenskiftet er fortsatt usikkert. I andre tilfeller har man kunnet gjenskape ulvenes opprinnelse på grunnlag av tilgjengelige genotyper og innsamlingsdata.

Antall registrerte, reproduserende par i 2010 var 31, hvorav 16 par var nye for året (kvadratene lengst til høyre i figuren). For 30 av parene er slektskapet kjent. Tre individer i de nye reproduserende parene er etterkommere av immigrantene i Kynna 2 (Norge) og Galven. Dessuten er det i 2011 identifisert et individ med ukjent foreldreskap, men med en genotype som viser at det er født av et

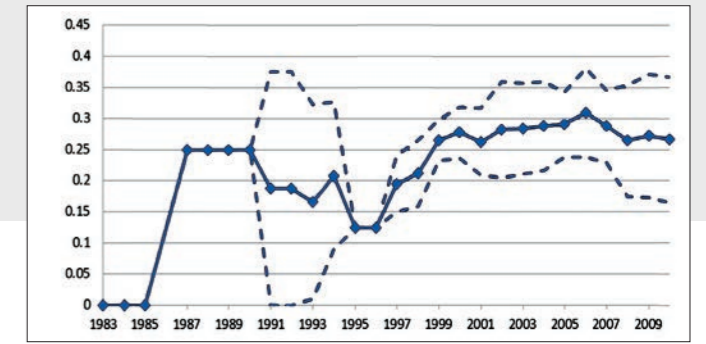
Kynna 2-avkom. Dette innebærer at enda en etterkommer fra Kynna 2 har reproduisert seg i 2009 eller 2010.

Den gjennomsnittlige innavlskoeffisienten i 2010 for de reproduserende parenes avkom er 0,26. Dette skiller seg lite fra de tidligere årene (se diagram) til tross for at tre avkom av de to reproduserende immigrantene i populasjonen har gått inn i avlen i 2010. Årsaken til at innavlsgraden fortsatt er relativt uforandret er den økende innavlsgraden blant individer som ikke er etterkommere av immigrantene.

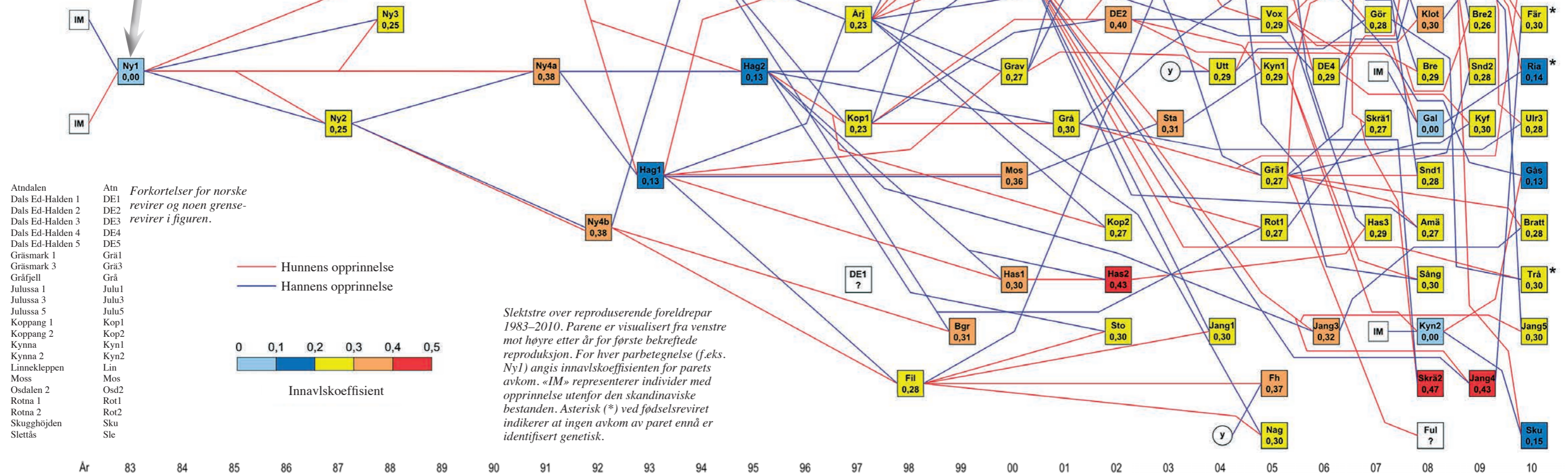
Hele bestanden er altså basert på fem individer. To av dem har ynglet de seneste tre årene og i 2010 har minst tre avkom av disse immigrantene for første gang gått inn i avlen. Etter en gradvis forverring av innavlsgraden

blant avkom født mellom 1996 og 2006 har innavlen derfor gått ned fra 0,33 i 2006 til 0,26 i 2010.

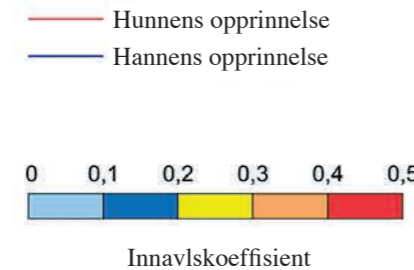
Kilde: Åkesson, M. 2011. Sammanstilling av släkträdet över den skandinaviske vargstammen fram till 2010. Grimsö forskningsstation, Institutionen för ekologi, Sveriges lantbruksuniversitet (SLU).

I 1983 ble yngling påvist i Nyskoga i Värmland. Paret ynglet også de to neste årene. I juli 1985 ble lederhunden skutt, men hannen maktet å fø opp ungene inntil man mistet all kontakt med ham påfølgende vinter. Likevel ble det yngling i flokken hvert år fra 1987 til i hvert fall 1993. Dette var pardannelse mellom etterkommere av det opprinnelige Nyskoga-paret. I mellomtiden ble et nytt ynglerevir oppdaget i Gillhov i Jämtland, og den finsk-russiske hannen (hannen kom fra Nyskoga) skulle med sin genetiske sammensetning komme til å få stor betydning for eksistensen til denne lille bestanden i Skandinavia. Reproduserende innvandrere nr. 4 og 5 er tilknyttet de lyseblå markeringene i 2008. Se for øvrig også artikkel av Viggo Ree i Våre Rovdyr nr. 4, 2006: Et tilbakeblikk på ulveforekomsten i Hedmark og Värmland/Dalarna på 1970- og 1980-tallet.

- Atndalen
Dals Ed-Halden 1
Dals Ed-Halden 2
Dals Ed-Halden 3
Dals Ed-Halden 4
Dals Ed-Halden 5
Gräsmark 1
Gräsmark 3
Gråfjell
Julussa 1
Julussa 3
Julussa 5
Koppang 1
Koppang 2
Kynna
Kynna 2
Linnekleppen
Moss
Osdalen 2
Rotna 1
Rotna 2
Skugghöjden
Slettås
- Atn
DE1
DE2
DE3
DE4
DE5
Grä1
Grä3
Grä
Julu1
Julu3
Julu5
Kop1
Kop2
Kyn1
Kyn2
Lin
Mos
Osd2
Rot1
Rot2
Sku
Sle
- Forkortelser for norske revirer og noen grenserevirer i figuren.

Slekstree over reproduserende foreldrepår 1983–2010. Parene er visualisert fra venstre mot høyre etter år for første bekrefte reproduksjon. For hver parbetegnelse (f.eks. Ny1) angis innavlskoeffisienten for parets avkom. «IM» representerer individer med opprinnelse utenfor den skandinaviske bestanden. Asterisk (*) ved fødselsreviret indikerer at ingen avkom av paret ennå er identifisert genetisk.

Ulvestatus pr. 10. mars

*Kun 25–26 helnorske ulver
Tre ynglinger i 2011*

Ulvespor. Foto: Arne Flor.

Høgskolen i Hedmark kom 10. mars 2012 med en oppdatert status over ulv i Norge og i grensetraktene. Det konkluderes bl.a. med at det norske målet på tre ynglinger ble oppnådd i 2011. Utdrag av rapporten gjengis her:

Antall og utbredelse

Kartlegging av valpekull og antall ulver i Skandinavia foregår hver vinter i perioden 1. oktober – 28. februar. I vinter (2011–12) er det foreløpig påvist 58–61 ulver på sporsnø i Norge, hvorav halvparten (29–31 dyr) er dokumentert i revir med tilhold på tvers av riksgrensa mot Sverige. Den andre halvparten (29–30) er så langt bare bekreftet på norsk side av riksgrensa (Tabell 1). Utbredelsen av ulveflokker og par som hittil i vinter er påvist i Norge er vist i Figur 1.

De 58–61 ulvene som hittil i vinter er sporet i Norge er fordelt på fem østlandsfylker og tre tilgrensende län i Sverige. På norsk side er 43–45 av disse påvist i Hedmark fylke, mens 9 ulver er påvist i Østfold. Blant de resterende 6–7 ulvene er 4 dyr påvist med fast tilhold på tvers av fylkesgrensa mellom Hedmark og Akershus, mens de siste 2–3 ulvene er påvist i Akershus, Oppland og/eller Buskerud fylker (Tabell 1).

Fire av ulvene med helnorsk tilhold ble avlivet i januar slik at antall ulver med helnorsk tilhold nå er redusert til 25–26 dyr (Tabell 1). Av disse er 22 ulver påvist innenfor norsk ulvesone, mens de resterende 3–4 ulvene kun er sporet utenfor ulvesonen (Figur 1).

Yngling av ulv

Yngling av ulv i Norge i 2011 er tidligere bekreftet i de to helnorske revirene Julussa og Slettås innenfor ulvesonen (Tabell 1, Figur 1). Slettåsreviret har 100 % tilhold innenfor sonen, mens Julussarevirets kartlagte areal hittil i vinter dekker 51,1 % innenfor og 48,9 % utenfor ulvesonen. Innenfor ulvesonen i

Akershus fylke er det også dokumentert et valpekull i Aurskogsreviret, et revir som også omfatter sørvestlige deler av Hedmark fylke (Tabell 1, Figur 1). Dette reviret er nå også klassifisert som et helnorsk ulverevir, med et lite forbehold om at det ikke i mars eller april blir funnet DNA etter revirmarkerende dyr fra denne ulvefamilien på svensk side (noe som av flere årsaker vurderes som svært lite sannsynlig). Med det siste forbeholdet er det med andre ord nå konkludert med yngling av ulv i tre helnorske revir i 2011 (i tråd med Stortingets nåværende målsetting).

Videre er det påvist valpekull i 3 av de 7 revirene med tilhold på tvers av riksgrensa mot Sverige, hvorav ett valpekull er født i Norge (Rotna) og to synes å være født i Sverige (Skuggshøyden, Kynnefjäll). Derimot er det ingen indikasjoner på yngling i 2011 i de fire siste grenseover-skridende revirene (Tabell 1, Figur 1). I Gråsmarksreviret er det hittil i vinter kun påvist et revirmarkerende par, og paret er så langt kun dokumentert på svensk side (analyser av innsamlet DNA vil avklare om paret også har hatt tilhold på norsk side).

Drevfjällsulvene

I det svensk-norske Drevfjällsreviret ble to ulver radiomerket med GPS-halsband 16. desember 2011 (forskningsmerket av SKANDULV). GPS-posisjoner og revirmarkeringer av tisper har bekreftet at hun er stasjonær. Hannen som ble bedøvet og GPS-merket sammen med henne viste seg derimot å være ikke-stasjonær og har forlatt området. Drevfjällstispa er gjentatte ganger sporet sammen med to andre ulver. Så langt i 2012 er gruppen på 3 ulver kun påvist i svensk del av reviret. De to umerkede ulvene i flokken er begge kjønnsbestemt til hanner (DNA-analyser v/ Rovdata). Videre analyser har bekreftet at disse hannene er brødre, begge født i Klotenreviret sørøst i Sverige, i grenseområdet mellom Örebro og Västmanland län. Ulveflokken på 3 dyr har derfor ikke

oppstått som en følge av en yngling i dette reviret.

Kynna

I det helnorske Kynnaeviret etablerte en finsk-russisk hannulv par med en tisper født i dette reviret. Paret produserte valper i tre påfølgende år i perioden 2008–2010. Ingen yngling er påvist i dette reviret i 2011, og nå i vinter (2011–2012) har det ikke vært mulig å dokumentere den finsk-russiske hannen. Derimot er den samme tisper påvist i par, men nå med en ny partner av skandinaviske opprinnelse. Den finsk-russiske hannulven ble siste gang påvist ved DNA-analyser av prøver innsamlet under sporing i Kynnaeviret 12. januar 2011.

Dals Ed–Eidsberg

En gruppe på 3 ulver er sporet i ett svensk-norsk revir der sosial status dem imellom ikke er endelig avklart (Dals Ed–Eidsberg, se Figur 1). Ulv i flokken revirmarkerer og nåværende ulverevir dekker store deler av arealene til de tidligere revirene til ulveflokkene i Dals Ed–Halden og Linnekleppen. DNA-analyser har vist at hannen som ynglet i det tidligere Linnekleppenreviret og et ettårig avkom fra 2010 inngår i denne ulvegruppen (Tabell 1, Figur 1). Det tredje individet er ei tisper, men det er foreløpig uavklart om denne er identisk med ledertispa fra Dals Ed–Haldenrevir i fjor vinter eller om det er ei ny tisper. Svenske DNA-analyser har nå i vinter påvist to tisper i svensk del av fjorårets Dals Ed–Haldenrevir, hvorav én av disse er tisper som ynglet i reviret i 2010, mens den andre er ny i området.

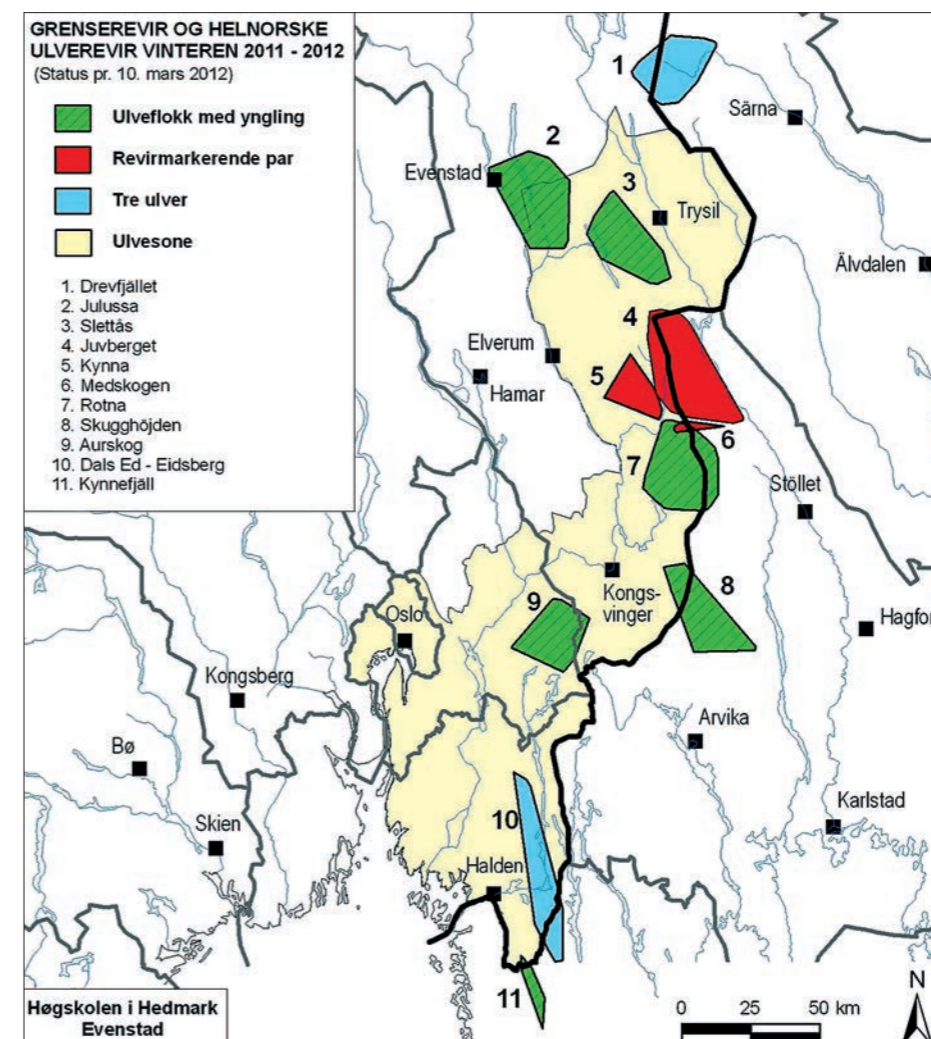
Wabakken, P., Maartmann, E. & Strømseth, T. H. 2012. *Ulv i Norge pr. 10. mars 2012. Foreløpige konklusjoner for vinteren 2011/2012. Rapport 4. Høgskolen i Hedmark.*

Tabell 1. Ulver dokumentert på snø i Norge vinteren 2011–2012 (registreringsperiode: 1. oktober–29. februar). Oversikten er foreløpig og skiller mellom ulver med helnorsk tilhold (29–30) og ulver med tilhold på begge sider av riksgrensa (29–31).

Revir/Område	Land	Fylke/Län	Sosial status 2011–2012	Kull født i 2011	Antall ulver foreløpig pr. 10.3.2012
Gutulia, Engerdal	N	Hedmark	Ikke-stasjonær?	Nei	1 ¹
Fuggdalen, Rendalen	N	Hedmark	Stasjonær?	Nei	1
Evenstad, St.Elvdal	N	Hedmark	Ikke-stasjonær	Nei	1
Øyer	N	Oppland	Ikke-stasjonær	Nei	0–1
Hedmarksvidda	N	Hedmark	Ikke-stasjonær	Nei	1 ²
Åsta–Løten	N	Hedmark	Revirmark. par	Nei	2 ²
Julussa	N	Hedmark	Familiegruppe	Ja	6
Rødsetra	N	Hedmark	Ikke-stasjonær	Nei	1
Slettås	N	Hedmark	Familiegruppe	Ja	8
Kynna	N	Hedmark	Revirmark. par	Nei?	2
Eidsvoll	N	Akers/Oppl/Buskerud	Ikke-stasjonær	Nei	1
Aurskog	N	Akershus/Hedmark	Familiegruppe	Ja	4
Setten	N	Akershus	Ikke-stasjonær?	Nei	1
Drevfjället	S/N	Dalarna/Hedmark	Revirmark. par?	Nei	3
Juvberget	S/N	Värmland/Hedmark	Revirmark. par	Nei	2
Medskogen	S/N	Värmland/Hedmark	Revirmark. par	Nei	2
Rotna	N/S	Hedmark/Värmland	Familiegruppe	Ja	6
Gråsmark	S/N	Värmland/Hedmark	Revirmark. par	Nei?	0–2
Skuggshøyden	S/N	Värmland/Hedmark	Familiegruppe	Ja	7
Dals Ed–Eidsberg	N/S	Østfold/V. Götaland	Familiegruppe	Nei	3
Kynnefjäll	S/N	V. Götaland/Østfold	Familiegruppe	Ja	6
Totalt Norge (inkludert 4 døde)					29–30
Totalt Norge og grensen					58–61

1) Avlivet ved skadefelling 24. januar 2012.

2) Avlivet ved lisensjakt i januar 2012.

Figur 1. Utbredelse av fire helnorske ulverevir og sju svensk-norske revir vinteren 2011–2012. De foreløpige revirgrensene er kartlagt ved sporing av ulv på snø, DNA-analyser og GPS-posisjoner fra fire radiomerkede ulver (tre grense-revir) pr. 10. mars 2012. Valpekull er påvist i alle revir med grønt. Ulvesonen er også vist.

Tre viktige ulver trolig ulovlig drept

I et intervju med avisen *Østlendingen* mener ulveforsker Petter Wabakken at tre genetisk verdifulle ulver i Hedmark er tatt ulovlig av dage de siste tre årene. Den ene i 2009 – en finsk-russisk hannulv i Julussa-reviret, den andre en finsk-russisk hann i Kynnaeviret og den tredje er den såkalte Galven-tispa som var datter av en finsk-russisk innvandrerhann (nylige ubekreftede meldinger kan tyde på at også denne hannen er forsvunnet).

Galven-tispa ble gjenstand for mye oppstyr i forbindelse med noen tapte sauer og ble til slutt flyttet mot svenskegrensen i mars 2010. Etter hvert fikk hun fast tilhold i Eidskogs-traktene, men er ikke lenger å oppspore.

– Når hun nå ikke er å finne i dette området vil det i praksis si at hun ikke eksisterer lenger. Vi har ikke kunnet bevise hvor Galven-tispa har gjort av seg, men i alle de tilfellene vi har kunnet bevise hvorfor ei tisper forsvinner på denne måten, har illegal jakt vært svaret, sier Wabakken til *Østlendingen*.

Når det gjelder hannen i Kynna er ulovlig avliving like sannsynlig.

– Hannulver fødes normalt ett sted, og vandrer ut for å finne seg make. De pleier – som tispene – å slå seg ned i et område etter at de har funnet seg en partner. I motsetning til tispene har det i 3–4 prosent av tilfellene skjedd at de har dukket opp igjen etter å ha forsvunnet. De pleier med andre ord heller ikke å dukke opp igjen, sier Wabakken.

Ulv kjørt i hjel

En hannulv ble påkjørt i Stor-Elvdal den 15. mars. Ulvens skader var omfattende og dyret ble avlivet.

Den 1. mars vedtok rovviltmyndene i region 4 og 5 (Hedmark, Østfold, Akershus, Oslo) å gi lisenskvote på én ulv til tross for at fire ulver allerede var avlivet – enten på lisenskvote eller i form av skadefelling. Siden en ulv ble påkjørt og drept, ble den bebudede lisensjakten i siste uke av mars avlyst i henhold til regelverket om irregulær avgang. Før dette heftet gikk i trykken 20. mars vites ikke om nemndene likevel har gjort noen ytterligere krumspring i sakens anledning.

Fjellreven i siget

Avlsprogrammet for fjellrev startet i sin nåværende form i 2005 på avlsstasjonen på Sæterfjellet i Oppdal. Stasjonen er basert på maksimering av trivsel for dyrene, med store innhegninger i naturlig fjellrevhabitat og minst mulig håndtering av avlsdyr. Prosjektet bygger på innfangede valper fra naturen – med en geografisk spredning som speiler den genetiske variasjonen som er igjen i Norge og Sverige. Det er hentet inn totalt 24 viltfangede valper til programmet (inkludert fire som viste seg å ha farmrevopphav). Høsten 2010 var stasjonen full, med åtte par i stasjonen samt et par i Lange-drag naturpark. Et par rømte i mars måned. Alle de resterende parene i avlsstasjonen fikk valpekull våren 2011 (totalt sju kull). Kullene varierte i størrelse (1–12), og det ble produsert totalt 42 valper.

I årene 2006–2011 er det født 33 kull i avlsprogrammet, med totalt 218 valper. Prosjektet er nå i en fase hvor det er nødvendig å erstatte avlsdyr etter hvert som de når høy alder og således produserer få avkom. En fortsatt høy produksjon av valper for utsetting forutsetter også at en løser problemene med opphopning av snø og dermed unngår rømninger.

I perioden 2006–2010 ble det satt ut totalt 156 dyr fra avlsprogrammet. Av disse har en funnet igjen 61 dyr en eller flere ganger etter 1. april det første året etter utsetting. 37 av de 156 dyrene er funnet igjen i datamaterialet etter 1. april 2011. Av de 71 dyrene som ble satt ut vinteren 2010/2011 er 13 funnet igjen i datamaterialet etter 1. april 2011. Sju av disse har ynglet sommeren 2011, to av dem i Sverige.

Vinteren 2011/2012 er det satt ut totalt 41 nye valper i Knutshø, på Finse og i Junkeren (Rana).

Den registrerte overlevelsen det første året etter utsetting varierer mellom år (18–72 %). Overlevelse er trolig underestimert grunnet utvandring og manglende registreringer.

I 2011 ble det i Norge registrert 14 ynglinger i det fri som har sin basis i utsatte dyr – til sammen minimum 113 valper. Det ble registrert ynglinger med opprinnelse i avlsprogrammet både i Snøhetta (11), i Knutshø (1), på Finse (1) og i Saltfjellet (1). I tillegg ble det registrert ynglinger med opprinnelse i rever fra avlsprogrammet i Helags (3) og Vindelfjällen (4) i Sverige. Alle de fire genetiske linjene i avlsprogrammet er representert i disse ynglingene. I 2010 og 2011 var det til sammen minst 28 ynglinger i det fri av dyr med opprinnelse i avlsprogrammet (åtte av disse i Sverige).

I Norge utgjorde ynglinger av dyr utsatt fra avlsprogrammet mer enn en tredjedel av alle ynglinger. Dagens fjellrevbestand i Snøhetta er et resultat av utsettinger fra avlsprogrammet siden 2007. Denne bestanden er i dag den største i Norge med minst 25 individer før yngling i 2011 og 11 kull med nærmere 100 valper registrert født i 2011. Det var én yngling i Finseområdet, men det er en forventning om økt antall ynglinger her i de nærmeste årene. Reetablering av Finsebestanden vil trolig gå raskere dersom smågnagerdynamikken tar seg opp igjen i området.

Det ble i 2011 ikke registrert ynglinger av fjellrev i Junkeren (Rana) til tross for utsettinger de tre siste årene. Utsatte dyr i Junkeren ser ut til å etablere seg i nærliggende fjellområder og ikke i utsettingsområdet. Mange har også vandret over til og etablert seg i Vindelfjällen i Sverige og ynglet der.

Kilde: Landa, A., Tovmo, M., Meås, R., Eide, N. E., Flagstad, Ø., Ulvund, K. R. & Andersen, R. 2012. Avlsprogrammet for fjellrev. Årsrapport 2011. NINA Rapport 796. Norsk institutt for naturforskning.

Store ulveproblemer

I forbindelse med et rovvilterstatningsopp-gjør har programmet «Nårje» på TV 2 viet flere reportasjer til gårdbruker Otto Jespersen. Han hevder her å ha mistet 50 sauer som alle er tatt av ulv. Ikke nok med det – ulven skjulte sporene etter massakeren ved å dra saueene til skogs, sleike i seg alt blodet fra gresset for deretter å stikke av med hele strømgjerdet. Ulven skal bl.a. også ha satt fyr på soverommet og slått kona, samt skutt og drept naboen under en

kortspillseanse (med ulven). Dessuten har den også stjålet bilen og grisekjørt i fylla på tunet med den følge at en garasje ble totalrasert. Jespersen er glad for at han kan få rovvilterstatning for skadene.

– At et dyr kan få seg til å gjøre noe sånt, sier Jespersen.

Han har i ettertid innrømmet at alt var løgn, men at han ble truet til det – av ulven.

Gift mot ulv

Øko- og miljøteamet ved Follo politidistrikt har bekreftet at et kjøttstykke som ble lagt ut ved et elgkadaver i Eidsberg kommune i Østfold var forgiftet. Kjøttet ble funnet i Trømborgfjellene den 4. februar. Politiet mistenker at giften var myntet på ulv og ser svært alvorlig på saken.

– Det har blitt observert tre biler i området der elgkadaveret ble funnet, og det er også registrert bilnummer, sier politibetjent Ellen Brekke til NRK Østfold.

Høgskolen i Hedmark har sporet tre ulver i grenseområdet som inkluderer deler av Eidsberg (Dals Ed–Eidsberg-reviret).

Ingen pingle

En elghund ble drept av ulv i Østmarka den 4. mars – ikke langt fra Lindeberg i Oslo. Men hundeeier Oddbjørn Rosendal fortviler ikke av den grunn. Han håper ulven får leve.

– Et sted må den jo være. Jeg mener at vi skal ha ulv i Norge og ikke utrydde den på grunn av hunden min. Jeg er ulvevenn, sier Rosendal til NRK Østlandssendingen.

Ryktebørsen

Hvem landet et helikopter på Kjerkehøgda i Nes?

Avisen *Raumes* meldte 16. februar om et mystisk spor etter landing med helikopter på en skogsstrekning ved Kjerkehøgda i Nes på Romerike. Avisen formidler i det vide og brede om teorier fra ulike stedlige representanter inkludert påstander om forskerne som tar seg til rette osv.

– Jeg får høre at verken Statens naturoppsyn, rovvilmiljøet på Høgskolen i Hedmark, militæret eller politiet har kjennskap til dette. Hvis det ikke er ulveforskere, hvem er det da som har satt ned et helikopter rett ved et rovdyr som har lagt seg ned? Dette er ytterligere et eksempel på hendelser som skaper unødvendig mistanke og ryktespredning. Det verserer mange meldinger om ulv i Nes-skogene for tiden, sier Anders Kjuus til avisen. Han har også anmeldt saken til politiet.

Man skal ut fra avisens vinkling tydeligvis ledes inn på tanken om ulovlig utsetting av ulv. Som kjent har disse pussige teoriene versert på bygdene i årevis mot all sunn fornuft.

Det hører for øvrig med til historien at det tre uker senere ble klarlagt at det kort og godt dreide seg om et politihelikopter under øvelsesflyging.

Slapp unna

Politiet går ikke videre med saken om en skadeskutt ulv under elgjakten i Julussdalen i Hedmark 15. oktober 2011. Politiet har klarlagt at jegeren brøt loven, men ønsker likevel ikke straffeforfølgelse. Det innebærer at vedkommende slipper unna med en påtaleunntatelse, dvs. at han blir tiltalt for også dette forholdet dersom han foretar andre straffbare handlinger i løpet av en toårsperiode.

Sak mot ulveskytter

Politiet har etterforsket og tiltalt en person fra Nes på Romerike etter at han skjøt og drepte en ulv på Mangenskogen innenfor forvaltningsområdet for ulv den 17. august 2011. Mannen skal visstnok ha fire sauer, men Økokrim har ikke ansett handlingen som et utslag av nødverge. Rettsaken er berammet til 3. september.

Kraftsats om kreft

Rovviltmotstander og tidligere stortingspolitiker Hallgrim Berg slår fast i avisen *Nationen* 8. mars at flere rovdyr fører til mer kreft.

Reveplagen

En bonde i Røyken måtte flykte fra en rødrev som herjet med hønene hans, melder landbruksorganet *Nationen* i et dramatisk oppslag 9. mars. Reven hadde fått godt tak i en høne, så bonden rev med seg hagla for å møte beistet mann mot mann. Reven skal visstnok ha frest, og dermed flyktet bonden inn i huset igjen. Det hører med at «saken» faktisk ble meldt til politiet. Man kan for så vidt heller ikke se bort fra at hendelsen ga *Nationen* en god anledning til å eksemplifisere rovdyrplagen ytterligere.

300 ulver

På Vargsymposiet i Vålådalen i Sverige i mars kom det fram at bestanden av ulv i landet nå var omkring 300 individer. Prognosen for antall ynglinger i fjor er at det blir en liten reduksjon i forhold til 2010. For øvrig følger EU den svenske ulveforvaltningen svært nøye og krever at bestanden må økes betydelig hvis ikke den genetiske situasjonen nå bedres.

Hunngaupe gikk rekordlangt

Forskerne har funnet ei hunngaupe som har gått fra Sarek i Sverige til Selbu kommune i Sør-Trøndelag. Det tilsvarer en vandring på cirka 550 mil i luftlinje!

– Dette er den lengste vandringen som er registrert for en gaupe i Skandinavia, bekrefter Morten Kjørstad, leder i Rovdata.

GPS rundt halsen

Gaupa ble fotografert på et rådyrkadaver av et viltkamera for cirka to uker siden i Flora i Selbu kommune. Bildene ble videre-sendt til forsker John Odden hos Norsk institutt for naturforskning (NINA), som leder den norske delen av forskningsprosjektet Scandlynx.

– Bildene viste at gaupa hadde et GPS-halsbånd og vi lurte jo alle på hvem dette kunne være, da vi ikke har startet med merking av gaupa i Trøndelag ennå, forteller Odden.

Forskningen på de store rovdyrene i Skandinavia skjer i dag gjennom felles skandinaviske prosjekter, så Odden tok derfor kontakt med sine svenske kolleger i Scandlynx-prosjektet, for å forhøre seg nærmere om denne gaupa.

Merket i Sverige

Etter litt detektivarbeid ble det funnet ut hvilket individ dette etter all sannsynlighet er. Gaupa bar en GPS-sender av typen Vectronic med grå batteripakke og en grå GPS-antenne, og slike sendere har blitt tatt i bruk av forskningsmiljøet i Skandinavia i de siste par årene.

– På norsk side har vi kontroll på de gaupene som er merket med en slik sender. Etter en ringerunde til Sarek og Grimsö forskningsstasjon i Sverige fikk vi tilbakemelding på at det kun er ei gaupe med slik sender som de har mistet kontakt med, sier Odden.

Svaret var hunngaupa L-11210, som ble merka som unge våren 2011 i Sarek. GPS-senderen sluttet å virke i september.

Ønsker felles overvåking

Morten Kjørstad, leder i Rovdata, mener den lange vandringen til hunngaupa er både spesiell og interessant. Han ser også på dette som et godt eksempel på at rovdyrene i Skandinavia kan vandre langt og at flere individer derfor kan ha leveområder som går på tvers av landegrensene.

– Vi jobber derfor for å samordne overvåkingsmetoder med våre naboland på de største rovdyrene, slik at det skal være mulig å sammenstille bestandsdata og presentere bestandsoversikter for artene i felles rapporter på tvers av landegrensene. Eksemplet med hunngaupa L-11210 er ett av flere lignende eksempler på at det vil være en fornuftig løsning, sier Kjørstad.

Kilde: Rovdata.

Hunngaupa L-11210 vandret fra Sarek i Sverige til Selbu kommune i Sør-Trøndelag. Den gule prikken viser det nordligste punktet som gaupa er registrert – den 6. juni 2011 i Sørfold kommune i Nordland. Den røde prikken viser siste posisjon som ble mottatt fra GPS-senderen 7. september i Sverige. Kart © Rovdata.

Positivt om ulv i Oslo

Leder av byutviklingskomiteen Jøran Kallmyr fra FrP mener at ulv er positivt for Oslo.

– At vi kan vise fram til utlandet at vi tar godt var på vår natur, og at vi faktisk har de store rovdyrene i vår egen hovedstad, hadde vært utrolig bra, sier Kallmyr til NRK Østlandsendingen.

Er dette naturforvaltning?

Av Hans J. Engan

Statens Naturoppsyn (SNO) ble møtt med forventning da etaten skulle opprettes. Oppfølgingen av naturrelatert lovverk hadde lenge vært tilfeldig og utilstrekkelig her i landet. Men allerede under debatten om den forvaltningsmessige tilknytningen kunne man frykte for hva etaten ville utvikle seg til.

Etter langvarig diskusjon ble SNO underlagt Direktoratet for naturforvaltning (DN), begge lokalisert i Trondheim. Bl.a. naturvernorganisasjonene hadde primært et ønske om at SNO skulle tilknyttes Justisdepartementet og politietaten, og ga uttrykk for skepsis til den valgte løsningen. Man mente at DN allerede da hadde vist klare tegn på en for sterk infiltrasjon fra jakt- og landbruksinteresser, og at etaten bar preg av en holdningsmessig forvitring når det gjaldt naturvernspørsmål generelt. Man mente at dette ville skade SNO på sikt.

DN har senere i stadig sterkere grad fått styre en uheldig utvikling av SNO. I stedet for å bli en etat som skulle fremme respekten for norsk naturlovgivning og norsk natur, har SNO blitt utøvende organ for næringsmessige særinteresser, og selv blitt offer for en

tiltagende råskap som vi tidligere aldri har sett innen norsk naturforvaltning. Det gjelder holdningen til lovverk og internasjonale konvensjoner, det gjelder respekten for fredede områder, ivaretagelse av truede arter etc.

I stedet for å høyne respekten for lovverket, har DN og SNO i stadig større grad basert egen virksomhet på unntak fra gjeldende lover. Under miljøvernminister Erik Solheim har ledelsen i DN og SNO i økende grad sørget for å få gitt sine folk dispensasjon fra en rekke naturrelaterte lovbestemmelser. Det gjelder sentrale formål og bestemmelser i villloven, i den tidligere naturvernloven, og allerede nå også i den nylig tilkomne biomangfoldloven. Det gjelder bestemmelser om motorisert ferdsel i utmark og forbud mot motoriserte hjelpemidler til jakt. Man har fått unntak fra bestemmelsene om yngletidsfredning. Folk fra SNO har fått drive klappjakt på sjeldne og truede dyrearter, til og med ved bruk av snøscooterpatruljer og helikoptre i våre nasjonalparker. Mens ulovlig snøscooterkjøring og andre lovbrudd generelt er blitt oversett i våre utmarksområder, har DN og SNO brukt sine folk og sine ressurser på forvaltningsmessige

tiltak som av stadig flere er blitt oppfattet som tragiske overgrep mot naturverdier. Som et siste utspill har DN nettopp varslet nedslaktning av vår fåtallige og truede bjørnebestand ved hjelp av helikopterjakt på vårsnøen. Dette er et så ytterliggående forslag at det mangler sidestykke, og det burde umiddelbart få konsekvenser for de ansvarlige.

Jeg tillater meg å stille følgende spørsmål: Er det slike folk vi ønsker skal forvalte vår natur? Er ledelsen i MD, DN og SNO klar over at de er i ferd med å skape en fortvilelse over forvaltningen som omfatter stadig større deler av befolkningen?

Utviklingen har skutt fart de senere årene, og ansvaret for dette har lenge ligget klart i dagen. Den beklagelige sannheten er at under en stort sett fraværende miljøvernminister Erik Solheim i MD har direktør Janne Sollie i DN og seksjonssjef Terje Bø ved faunaseksjonen i DN fått herje fritt med viktige deler av norsk natur. Det er på tide at naturbevisste mennesker får øynene opp for hva DN og SNO har utviklet seg til. Min oppfordring er at folk med hjerte for norsk natur kutter ut all rapportering og alt samarbeid med disse etatene så lenge de ansvarlige sitter i ledelsen. Kanskje burde Riksrevisjonen og andre sentrale kontrollorganer gripe inn i et saksområde som miljøvernministeren tydeligvis ikke klarer å ordne opp i.

Jakt med pil og bue

Av Paul Granberg

Igen er det reist krav om tillatelse til jakt med pil og bue i Norge. Det er ikke første gangen, men myndighetene har tidligere avvist dette da norsk lov har kategorisk forbud mot slik jakt av etiske grunner. At denne jakformen aldri har vært forbudt enkelte andre steder i verden, viser at utviklingen av dyrevelferd ikke har kommet opp på norsk nivå i disse land. Det gir ingen grunn for at vi skal gå bakover.

Under lisensjakten på ulv, gaupe og bjørn i Hedmark i jaktåret 2010/2011 ble 50 % av dyrene skadeskutt. Når norske jegere ikke mestrer moderne kruttdrevne jaktvåpen bedre, er det ingen rimelighet i å tro at det vil bli bedre med pil og bue. Direktoratet for naturforvaltning støtter jegere som vil «blotte sitt bryst» ved å drepe forsvarsløse dyr på steinaldervis. Det indikerer at det bør ryddes opp. Det er det miljøvernministerens plikt å sørge for.

Foreningen Våre Rovdyr arrangerer årsmøte på Malungen Gjestegård

Lørdag 5. mai

Kl. 15.00 Årsmøte
Ca. kl. 17.30: Middag
Kl. 19.00: Foredrag

Roviltforsker John Odden:
20 år med rovilt – hva gikk galt?
Ny prognosemodell for gaupebestanden

Påmelding til FVR på tlf. 22232389 eller pr. epost til yk@fvr.no innen 25. april

Middag lørdag uten overnatting: kr. 225

Middag lørdag og overnatting fra lørdag til søndag:

Middag + enkeltrom m/ frokost: kr. 700 pr. person
Middag + tosengsrom-firesengsrom m/ frokost: kr. 425 pr. person

Kåre Elgmork (1924-2011) til minne

Av Viggo Ree

Den 19. november 2011 sovnet Kåre Elgmork rolig inn etter kun tre dagers sykeleie. Budskapet kom overraskende, for tross sin høye alder var han fortsatt oppegående og opptatt med sine faglige studier. Den 7. desember ville Kåre ha fylt 87 år. Med hans bortgang har vi mistet en stor vitenskapsmann og naturverner – og ikke minst en god venn og kollega.

For medlemmer av Foreningen Våre Rovdyr (FVR) og andre rovviltinteresserte var Kåre en sentral person gjennom mange tiår. Hans mangeårige undersøkelser av brunbjørnen resulterte i flere bøker og en rekke fagartikler. Dette var viktige bidrag til forståelse av denne rovviltartens biologi. Spesielt konsentrerte Kåre seg om den siste sømorske bjørnestammen i Vassfarområdet. Han deltok på en rekke internasjonale bjørnekonferanser, og hadde et stort faglig kontaktnett i ulike land. Da FVR for første gang skulle presentere seg for pressen var det Kåre som holdt foredrag om bjørn. Dette fant sted på Norsk Skogbruksmuseum på Elverum i 1986. Nitten år senere – i 2005 – mottok han FVRs rovviltpris under årsmøtet i Gravberget i Hedmark.

Kåre ble født og vokste opp i Hønefoss i Buskerud. Her tok han examen artium på engelsklinjen ved Ringerikes høyere skole i 1945 og i tillegg reallinjen i 1947. Etter zoologistudier på Universitetet i Oslo fullførte Kåre i 1955 sin hovedfagsoppgave innen ferskvannøkologi. Bare fire år senere tok han doktorgrad på livssyklusen til en hoppekrepsart. Studieområdet var dammene

på Hovsenga i Hønefoss. I 1985 ble Kåre professor i zoologi ved Biologisk institutt på Blindern i Oslo. Året etter ble han medlem av Det Norske Videnskaps-Akademi.

På 1960- og 1970-tallet ledet Kåre på vegne av Universitetet i Oslo et omfattende arbeid for kartlegging og vern av verdifulle naturområder på Ringerike. Det var spesielt fagfeltene geologi og ornitologi som sto i fokus. De siste års verneplanarbeid for våtmarkene i Tyrifjordenområdet bygger i høy grad på dette faglige grunnlagsmaterialet, og Kåre gledet seg over alle positive resultater fra denne prosessen helt fram til sin bortgang. Hans naturvernminnsats førte til at han i 2002 ble utnevnt til ridder av St. Olavs Orden. Kåre var den andre i vårt land som fikk denne utnevnelsen på bakgrunn av naturvernarbeid.

Som forsker var Kåre meget allsidig. Han skrev bl.a. bøker om apers og menneskers evolusjon. I en periode deltok han i debatten knyttet til polynesernes bosetningshistorie, og han skrev flere kronikker i *Aftenposten* der han kommenterte teoriene til Thor Heyerdahl. Kåre engasjerte seg også i dyrevernarbeid, bl.a. i tilknytning til hvalfangsten. Jeg hadde på begynnelsen av 1990-tallet gleden av å være med i en 7-mannsgruppe som arbeidet for å få norske myndigheter til å endre kurs i hvalfangstspørsmålet. Her var Kåre en nøkkelperson og inspirator. Kåre var også en ettertraktet foredragsholder og var på

Kåre Elgmork under Foreningen Våre Rovdyrs årsmøteekskursjon i Kynndalen i Hedmark den 22.5.2005. Foto: Arne Flor.

farten med sine interessante kåserier helt til det siste. Populære temaer var fellingsstatistikken på bjørn og ulv i en del av Østlandet fra begynnelsen på 1700-tallet og den tragiske skjebnen til den særegne bjørnestammen i Vassfaret.

Like før Kåre gikk bort ferdigstilte han en mangeårig studie av fuglenes opptreden på føringsplassen i hagen på Jar i Bærum. Dette arbeidet kom kort tid etter hans død på trykk i det svenske fagtidsskriftet *Ornis Svecica*.

For oss som kjente Kåre var det særlig hans evne til å glede seg over livet, hans store engasjement og hans lune smil som vil bli husket. Tankene går først og fremst til hans samboer Solveig og de nærmeste i Elgmork-familien etter at Kåre gikk ut av tiden. På vegne av de mange som med takknemlighet fikk oppleve Kåres vennskap, raushet og felles minnerike stunder lysnes fred over hans minne.

Vassfaret var i mange tiår Kåre Elgmorks viktigste studieområde i tilknytning til bjørn. Til tross for naturvernets bestrebelser for å ta vare på dette særegne området på grensen mellom Buskerud og Oppland for ettertiden endte det opp med at den reproduserende bjørnebestanden ble utryddet og kun mindre deler av området forble urørt villmark. Under en reportasjetur med Roar Solheim i juli 1985 ble Kåre Elgmork intervjuet om bjørnen og naturvernkampen for Vassfaret. Her står forskeren og skuer ut over det tidligere yngleområdet for bjørn. Den siste binna ble skutt i 1956. I dag er det kun en og annen hannbjørn som streifer innom eller oppholder seg i Vassfaret. Foto: Roar Solheim.

Svartbak som aktiv predator

Tekst og foto: Roar Solheim

Det er veldokumentert at svartbaken kan være en ganske aktiv predator (Haftorn 1971). Dununger av måker og ender, som ærfugl, blir ofte tatt av svartbak. Også smågnagere opp mot rottestørrelse blir drept. Men svartbaken kan også forfølge sjøfugl i lufta og ta dem. Svartbakens jakt på voksne lunder har blant annet vært filmet og vist i BBC-programmer. Men selv om dette er en regelmessig del av svartbakens nærings-søkmotodikk, så er det ikke ofte at man får sjansen til å overvære artens jakt idet den fanger et bytte. Selv har jeg opplevd dette to ganger, og den siste gangen klarte jeg også å fotodokumentere hendelsen.

Den 16. oktober 2011 besøkte Steinar Myhr og jeg våtmarksområdet Getterön ved Varberg på vestkysten av Sverige. Getterön er et naturreservat hvor det er lagt til rette for at folk skal kunne oppleve fuglene både på avstand, og fra skjul. Det er en havstrand med gruntvannsområder og store gressenger i tillegg til takrørskog. På østsiden av reservatet ligger et naturinformasjonssenter, med kafeteria og utsalg av både feltutstyr, bøker og diverse suvenirer. Nedenfor senteret ligger to observasjonshytter ute i takrørskogen. Den største av disse har to etasjer, og er egentlig et

innekleddt fugletårn. Her er det små luker som kan åpnes og lukkes etter behov, slik at man kan observere eller fotografere ut gjennom gluggene.

Vi ankom Getterön ved 14.30-tiden, og gikk ganske raskt ut til det største observasjonstårnet for å skaffe oss oversikt. På vei ut langs stien gjennom takrørskogen kunne vi se utover strandengene mot nordvest, hvor store flokker med brunnakker og gjess gikk og beitet. Halvt i underbevisstheten la jeg også merke til en enslig, voksen svartbak som gikk for seg selv mellom alle brunnakkene. Det var noe som fikk meg til å legge merke til denne svartbaken, men ikke såpass at jeg tok mer notis av den. Det skulle jeg snart få en god grunn til å gjøre.

Da vi kom oss inn i observasjonstårnet, åpnet vi lukene mot sør, for her gikk vannkanten helt inn til tårnet. Vi oppdaget raskt en liten flokk vadefugler som gikk omkring i det grunne vannet. Det viste seg at det var 13 sotsnipper, og de jaktet overraskende nok på småfisk. Derfor ble vi opptatt med å fotografere disse fuglene og deres spesielle nærings-søk. Etter ca. 20 minutter stilte sotsnipene seg til for å sove og hvile. Jeg gikk over til den andre siden av skjulet, åpnet en luke der og kikket ut på strandengene. Der gikk det en flokk på flere hundre brunnakker og beitet.

Jeg rigget til kamera med 500 mm telelinse på stativ for å ta noen bilder av endene, men i det jeg var klar med kameraet, lettet alle brunnakkene, tydelig oppskremt. Jeg kikket omkring i et forsøk på å finne ut hva som kunne ha skremt dem, og ganske kjapt ble jeg klar over årsaken. Der endene hadde beitet, sto nå den voksne svartbaken med et godt grep over bakkroppen på en sprellende brunnakke! Nå sto det også plutselig klart for meg hvorfor denne svartbaken hadde fanget min underbevissthet. Da jeg så den mellom alle endene, gikk den med hode og hals senket, omtrent som et smygende kattedyr. Dette var en fugl som visste hva den var ute etter – den hadde nok vært på andejakt før! Brunnakken den fikk tak i var en hunn eller ungfugl, høyst sannsynlig en årsunge som ennå ikke hadde lært å kjenne svartbaken som den farlige predatoren den kan være.

Til å begynne med flakset og bakset brunnakken voldsomt, men svartbaken hadde tydeligvis et godt grep over bakparten til byttet sitt, og den hadde ikke til hensikt å løsne grepet. Den ristet og dengte anda mot bakken, men den viktigste delen av avlivingsmanøveren besto trolig mest av å forsøke å klemme livet ut av den uheldige anda. Brunnakken ble tydeligvis svakere, og det gikk lenger tid mellom hver gang den flakset eller sprellet kraftig. Det første bildet

av hendelsen ble tatt kl. 15.02.54. Ett minutt senere holdt svartbaken fremdeles det samme grepet om anda, men kl. 15.04.17 hadde den tatt et nytt grep. 12 sekunder senere hadde den helt sluppet taket i anda, og reiste hodet for å se seg omkring. Brunnakken var nå tydeligvis så redusert at den ikke hadde sjanse til å komme unna. Siste bilde hvor den letter på hodet og tydelig ennå er i live, ble tatt kl. 15.05.20, ikke mer enn to og et halvt minutt etter at svartbaken fikk tak i anda. Svartbaken hakket nå løs mot buksiden av brunnakken så fjærene drev omkring den, og kl. 15.05.46 var det tydelig at den fikk hull på andeskrotten. På dette bildet spruter andas mage- og tarminnhold opp foran svartbakens hode! Kort etter var svartbaken tydelig blodrød på den ytre delen av nebbet.

Bare ti sekunder etter angrepet landet den første kråka nær svartbaken. Kort etter kom en til, og disse to betraktet svartbakens andefangst på kloss hold, men likevel på respektfull avstand. Siste bilde av den voksne svartbaken tok jeg kl. 15.10.15, ca. 7½ minutt etter at angrepet startet. På dette tidspunktet begynte sotsnipene på ny å jakte småfisk, og jeg gikk over til sørsiden av skjulet igjen.

Etter 20 minutter tittet jeg på ny ut mot strandengene for å se hvordan det gikk med svartbaken. Det hadde tydeligvis skjedd et sceneskifte, for nå var det en ung svartbak som holdt på med andekadaveret. Kråkene hadde også blitt flere, og 6–7 stykker fulgte svartbaken på kloss hold. Mens den unge svartbaken hakket og rev i andekadaveret, gjorde kråkene sitt beste for å distrahere den. Det var tydelig at kråkene hadde langt mindre respekt for denne ungfuglen enn for den voksne svartbaken. De vekslet om å nappe svartbaken i stjerter eller vinger for å få den til å vende seg vekk fra maten, på samme vis som kråker gjør med havørmer på et åte. Og den unge svartbaken var ikke upåvirkelig. Gang etter gang kastet den seg skrikende med vidåpen kjeft etter de irriterende kråkene. Til tross for dette virket det ikke som om noen av kråkene fikk tak i noen vesentlige biter av brunnakkekadaveret. Flere ganger fikk en av kråkene tak i svartbakens ytre vingefjær, og fløy opp i lufta mens den halte og dro i svartbakvingen. Ved det siste tilfellet holdt kråka på i 4 sekunder før den slapp, og det så nesten ut som om kråka var en «ballong i et snøre» der den flakset rundt over svartbaken i små sirkler. Svartbaken var tydeligvis irritert, og gapte skrikende og glefsende mot kråka! Det hele var et svært uvanlig og kostelig skue!

Tre ganger tok svartbaken brunnakkens hode i gapet, og forsøkte å lette med anda. Selv om den klarte å løfte brunnakkeskrotten helt fri fra bakken, var den tydeligvis for tung til å fly av sted med. Hver gang landet svartbaken og fortsatte da flere ganger med forsøk på å sluke brunnakken med hodet først. Det var tydelig at dette var en litt for stor munnfull å svelge hel, så alle disse

forsøkene var mislykket. Den unge svartbaken og kråkene ble fulgt og fotografert til kl. 15.46.16, i omkring 16 minutter.

Den 22.6.1986 så jeg første gang svartbakens predasjonsadferd. Dette skjedde på Fair Isle mellom Shetland og Skottland, og svartbaken hadde da fått tak i en kaninunge. Svartbaken holdt tak i kaninungen med nebbet, mens den slengte den i en bue opp i lufta, og dengte den ned mot bakken igjen. Dette gjentok seg flere ganger, og den lille kaninen så ut som en filledokke i hendene på et overaktivt småbarn (!). Rett bak svartbaken satt en voksen kanin, og jeg antok at det var hennes unge som nå ble ihjelbanket av den voksne svartbaken. Etter en del risting og banking var kaninungen helt slapp, og tydeligvis død. Svartbaken gapte da over hodet på dyret, rettet seg opp, og etter 2–3 gulp var kaninen borte i svartbakens gap.

Svartbaken er ikke alene om å fungere som aktiv predator på pattedyr og fugler. Også polarmåkene er beryktet som predatorer. På Bjørnøya, hvor jeg har arbeidet for Norsk Polarinstittutt i tre sommersesonger, så jeg jevnlig hvordan polarmåkene slukte store lomvi- og polarlomviunger. De klarte også

å presse ned voksne alkefugler i lufta slik at disse gikk i bakken på land. Da var de et lett bytte for polarmåkene som kunne hakke dem i hjel.

Litteratur

Haftorn, S. 1971: *Norges fugler*. Universitetsforlaget.

Prognosemodell for gaupebestanden i Norge

Scandlynx-forskere har utviklet en modell for å beregne gaupebestandens utvikling fram i tid. Modellen blir beskrevet i en rapport fra Norsk institutt for naturforskning (NINA).

– Vi er flere forskere som i samarbeid har utviklet et verktøy som kan benyttes til å anslå gaupebestandens størrelse framover i tid. Til grunn for modellen ligger lange tidsserier fra forskning og overvåking på gaupe i Skandinavia. Resultatet har blitt et verktøy som kan hjelpe beslutningstakere i deres arbeid, sier John Linnell, seniorforsker i NINA og norsk leder i Scandlynx.

Etterspurt verktøy

Scandlynx har hatt som målsetting å utvikle et verktøy for å beregne hvordan jakt påvirker utviklingen i en gaupebestand framover i tid. Dette har også vært etterspurt av sentral og regional forvaltning som skal sikre gaupebestanden i tråd med vedtatte politiske målsetninger om størrelsen på gaupebestanden.

– Vi har fått mye kunnskap om gaupe gjennom den forskningen som er gjort i Skandinavia siden oppstarten for 17 år

siden. Det er alltid en overordnet målsetting at kunnskap som fremskaffes gjennom forskningen, skal være til nytte for samfunnet, og vi mener dette er et godt eksempel i så måte, sier Linnell.

Den systematiske overvåkingen og kartleggingen av gaupe i Norge har pågått siden 1996.

– Rovdata er ansvarlig for overvåkingen av gaupe i Norge, og det er meget positivt at den kunnskapen som blir samlet inn gjennom overvåkingen blir brukt videre til slike formål, sier Morten Kjørstad, leder i Rovdata.

Modellen anslår bestandsreduksjon

Modellen anslår en fortsatt reduksjon i gaupebestanden på landsbasis, fra 74 familiegupper før jakt i 2011, til ca. 67 familiegupper før jakt i 2012. De regionale prognosene tyder på at alle regioner, med unntak av region 7 (Nordland), vil ligge omkring eller like over bestandsmålet før jakt i 2012.

– Vi hadde en målsetting om å ha denne rapporten ferdig før de regionale rovvilt-

nemndene fattet sine vedtak om jaktkvoter på gaupe i 2012, slik at nemndene skulle få muligheten til å benytte modellen som hjelpemiddel hvis de ønsket det. Dessverre lot det seg ikke gjøre å få rapporten ferdig tidnok, men vi tror likevel kunnskapen vil bli til nytte framover, sier Linnell.

Det blir understreket at prognosene, og da særlig på regionnivå, vil være heftet med relativt stor usikkerhet. Prognosene blir likevel vurdert å kunne være til hjelp som et verktøy i prosessen rundt kvotefastsetting.

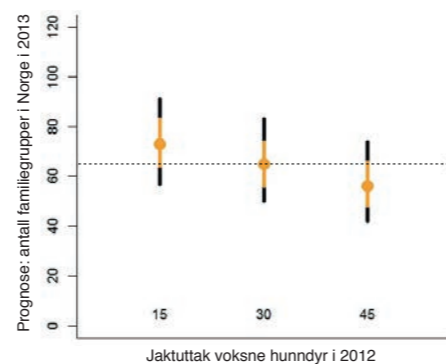
Anbefaler å videreutvikle modellen

Det anbefales en fortsatt kunnskapsinnhenting og videreutvikling for å gjøre prognosene enda mer nøyaktige i fremtiden.

– Bedre kunnskap om blant annet kjønns- og aldersstrukturen i regionale gaupebestander vil bidra til sikrere prognoser i fremtiden. Innhenting av slik kunnskap bør derfor prioriteres i årene som kommer, sier Linnell.

Forskerne anbefaler også at modellen i framtiden inngår som en standard del i de årlige overvåkingsrapportene fra Rovdata på antall familiegupper av gaupe i landet. Det vises til at dette også er i tråd med en anbefaling fra Fagrådet for nasjonalt overvåkingsprogram for rovvilt, som har anbefalt at det burde utarbeides årlige prognoser i overvåkingsrapportene på gaupe.

Kilde: Norsk institutt for naturforskning.

Prognose for antall familiegupper på landsbasis før jakta i 2013 gitt tre ulike scenarier for uttak av voksne hunndyr under jakta i 2012 (henholdsvis 15, 30 og 45 voksne hunndyr). Sannsynligheten for å falle under bestandsmålet på 65 er hhv. 27 %, 49 % og 72 % for de tre scenarioene. Punktestimaterne (oransje sirkel) er hhv. 73, 65 og 56 familiegupper. Oransje strek angir 50 % CI (usikkerhetsintervall) og svart strek angir 75 % CI. Stiplet horisontal linje angir bestandsmålet på 65 familiegupper.

Aktuelt å felle bjørn om våren

Bjørnene går snart ut av hiet, og i løpet av våren vil Direktoratet for naturforvaltning (DN) på nytt prøve å felle bjørn. Dette er en oppfølging av rovviltforliket og forsøkene på ekstraordinære uttak i fjor høst.

Lisensfelling av bjørn høsten 2011 ga ikke tilfredsstillende resultat. Derfor åpnet DN for ekstraordinære uttak i utvalgte områder, i tråd med Stortingets rovviltforlik, men ingen dyr ble felt etter at perioden for lisensfelling var over. I november varslet DN at det i enkelttilfeller vil være aktuelt å åpne for ekstraordinære uttak igjen, når bjørnene forlater hiet til våren.

– Vi vil følge opp de samme områdene som vi prioriterte i høst. Det vil si Neiden, Hattfjell, Holtålen og Hedmarksvidda. Det kan også bli aktuelt å gjennomføre ekstraordinære uttak i andre prioriterte beiteområder hvor det er stor fare for at bjørn kan gjøre skade, sier direktør Janne Sollie i DN.

Vurderingene skjer uavhengig av om det er søkt om felling av bjørn i disse områdene. Prioriteringene skjer på grunnlag av skader i 2011 og tidligere år, muligheten for å gjennomføre andre tiltak enn felling, hvor mange bjørner som er blitt felt i

området tidligere år og fremtidig skadepotensial.

Ulike virkemidler i ulike områder

I tråd med rovviltforliket er ulike virkemidler aktuelle, avhengig av om det dreier seg om prioriterte beiteområder eller områder hvor yngende bjørn har prioritet. Det vil ikke være aktuelt å igangsette ekstraordinære uttak i det rovviltnemndene har prioritert som yngleområder for bjørn. I slike områder skal forebyggende tiltak, for eksempel tidligere nedsanking av sau og rovviltavvisende gjerder, vektlegges for å hindre tap av dyr på beite.

Dialog med rovviltnemndene

Det er DN som fatter vedtak om ekstraordinære uttak, og Statens naturoppsyn (SNO) vil få ansvaret for den praktiske gjennomføringen.

Det ble totalt felt 15 bjørner i Norge i 2011, og av disse ble to bjørner skutt under lisensfellingsperioden som varte fra 21. august til 15. oktober. I enkelte områder med store skader på sau lykkes man ikke med å felle bjørn, selv om det ble åpnet for både skadefelling og lisensfelling.

Få observasjoner av bjørn

En årsak til at man ikke lyktes med å gjennomføre ekstraordinære uttak i høst var at det ble observert svært få bjørner i de prioriterte områdene. I flere av områdene ble det ikke sett bjørn i denne perioden.

– Å felle individer av en fåtallig art som bjørn er svært krevende, og det er umulig å gi garantier for at hele lisensfellingkvoten blir tatt ut. I henhold til rovviltforliket vil vi likevel så langt det er mulig sette i verk tiltak for å innfri kvoten, sier Janne Sollie.

SNO vil prøve å finne spor og bjørn i aktuelle områder når bjørnene forlater hiene i vår.

Kilde: Direktoratet for naturforvaltning.

Vårbjørn skutt

Den 15. mars meldte *Vest-Telemark Blad* om et gledelig vårtegn – en bjørn hadde gått ut av hi i Vinje kommune. Etter søknad fra Telemark sau- og geitalslag åpnet Direktoratet for naturforvaltning for jakt, og bjørnen ble skutt i Tokke kommune dagen etter av Statens naturoppsyn. Kan ende som spekemat på Dyrsku'n, melder NRK Østafjells 19. mars.

FVR motsetter seg vårjakt på bjørn

Foreningen Våre Rovdyr har gjort det klart overfor Miljøverndepartementet at vi tar avstand vårjakt på bjørn. I 2010 ble det registrert kun 166 bjørner via DNA-analyse hvorav 53 binner. Ynglinger er knapt dokumentert – teoretisk kan det ha vært 6,2 ynglinger i 2010 i henhold til beregningsmodell. På snart 8 år har man hverken maklet å øke antall ynglinger nevneverdig, og heller ikke gjennomført konstruktive tiltak for å oppnå et mikroskopisk bestandsmål. På bakgrunn av myndighetenes bestrebelsler over tid for snarere å senke målet for en norsk bestand (regjeringsforslag 2003: 20 ynglinger, stortingsvedtak 2004: 15 ynglinger og stortingsvedtak 2011: 13 ynglinger) i stedet for å øke bestanden, nærer vi da heller ikke store forhåpninger om noen reell vilje for ivaretagelse av denne arten som i henhold til den norske rødlisten er klassifisert som sterkt truet. Som kjent er svært mange av bjørnene påvist helt inntil riksgrensene mot øst og lever deler av året i våre naboland. Grunnlaget for uttak av bjørn i Norge baserer seg dermed på et bestandstall som omfatter mange individer i andre land og som faktisk allerede kan være skutt – eksempelvis under den svenske bjørnejakten. Artens ekstreme

fåtallighet bekreftes ytterligere gjennom det faktum at tillatt kvote på langt nær oppnås i lisensfellingsperioden (2 individer felt av en kvote på 27 i 2011) til forskjell fra Sverige der bestanden ligger på over 3000 individer og kvoten fylles på få dager.

Forvaltningsmyndighetenes egne begrunnelser i forbindelse med tidligere avslag på skadefellingsøknader av bjørn på vårsnø har dessuten vært at med den kunnskap som foreligger om bjørnens adferd og vandringskapasitet, har man ansett at felling av

bjørn på våren ofte vil ha svært usikker effekt med hensyn på å redusere tap i beitesesongen innenfor det aktuelle området.

Ekstraordinæreuttak av bjørn på vårsnø blir dermed prinsipielt sett kun et avlivningsprosjekt uten annen mål og mening (utover å utrydde en dyreart fra norsk territorium slik de politiske signaler dessverre i praksis er uttrykk for). Etter FVRs oppfatning er dette i strid med vanlig rettsoppfatning, eksisterende lovverk og ikke minst internasjonale avtaler som Bernkonvensjonen.

Miljøverndepartementet overstyrte gigantkvoter

Rovviltnemndene ga åpning for uttak av hele 157 gauper foran årets kvotejakt i februar/mars. Foreningen Våre Rovdyr påklaget selvsagt dette for flere regioners vedkommende, og heldigvis kjente departementet sin besøkelsestid i dette tilfellet og reduserte kvotene til dels kraftig både i Nordland, Midt-Norge og i region 2 (Telemark, Vestfold, Buskerud, Aust-Agder). Nye forskningsmetoder beskrevet på denne siden var også avgjørende for departementet, og samlet kvote ble dermed 118 gauper – med andre ord en betydelig bedring, men fortsatt i overkant

av det tilrådelige etter FVRs oppfatning. Det ble reagert kraftig tilbake fra nemndene – i Nordland ga man i ettertid til og med en tilleggskvotestørrelse der man i klare ordelag ga uttrykk for mer tillit til lokale erfaringer (såkalt erfaringsbasert kunnskap som Stortinget har slått et slag for) enn verdens mest avanserte forskningsprogram for rovvilt. FVR har for øvrig stilt spørsmål til departementet med tanke på den usikkerheten og direkte rovviltmotstand som har utviklet seg i enkelte nemnder på bakgrunn av dette – nemnder som faktisk er satt til å ta vare på rovviltet.

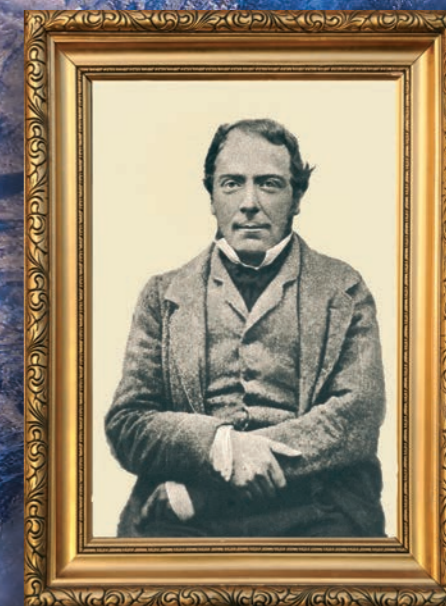
Jaktfalkens *Falco rusticolus* reirplass – myter og virkelighet

Av Per J. Tømmeraas

Bakgrunn

På 1960-tallet, da jeg innledet mine feltstudier på jaktfalk, bar arten preg av å være særdeles gåtefull og spennende siden bare et fåtall biologer hadde beskjeftiget seg med dens levesett. Som en vinterhekkende og vanskelig tilgjengelig villmarksfugl hadde den greid å holde mesteparten av sin forplantningshistorie godt skjult for vitenskapen. På grunn av datidens rådende oppfatninger var det nok å gripe fatt i: Store årlige svingninger i hekkebestanden i takt med tilgangen på ryper, og i gode år bosetter den seg også på flyttblokker i fjellet (Sjölander 1946) – den innfinner seg på hekkeplassen sist på vinteren – okkuperer helst og hekker på en gressgrodd hylle – ruger fra første egg i 28 dager – falken slår og dreper byttet med brystkammen etc. (Hagen 1952:90, jf. Müller 1906:21, Irving 1960:49). I et senere arbeid innså Yngvar Hagen ([1961]:115) at kunnskapen om arten var mangelfull på mange områder: «Man kan med sindsro påstå, at hvert eneste redefund af jagtfalk i Skandinavien vil, hvis det kommer under observation af en blot nogenlunde vel bevandret ornitolog, kunne bidrage til at øge vor viden om jagtfalken». Og ornitologen (artkkelforfatteren) tok utfordringen og meldte seg på i 1966. Vurdert etter den tids ressurser var jaktfalken et svært krevende studieobjekt med hensyn til økonomi, transportmidler og utstyr. Et stort og viktig skritt ble tatt i 1972 da verdens første større vinterstudie på arten ble gjennomført ved å bo et halvt år i en kamouflasjehytte ved en hekkeplass på Finnmarksvidda (Fig. 1). Dette materialet danner grunnlaget

Figur 1. Denne jaktfalklokaliteten på Finnmarksvidda 30. mai 1972 illustrerer hvor tidlig arten er ute med hekkingen. På dette tidspunktet var 60 % av hekkingen allerede unnagjort. Dagboka forteller at hunnen har sluttet å varme ungene som nå har begynt å få mørke prikker i dundrakten. I naboberget søker ravneungene fortsatt beskyttelse under den voksnes fjærham. Tre dager tidligere har jaktfalkhunnen gjennomført sin første vellykkede jakttur etter at hun begynte å delta i matforsyningen. Foto: Per J. Tømmeraas.

Figur 3. Med bakgrunn som jurist og regimentskvartermester lever Friderich Fabers (1796–1828) navn på grunn av hans store bidrag innen ornitologien. I nekrologen beskrev Christian Ludwig Brehm ham som et usedvanlig flittig menneske med et skarpt blikk, sjelden logisk evne og en elskverdig, trofast og fintfølende venn. Maleriet (ukjent kunstner) gjengis med tillatelse fra Zoologisk Museum, Statens Naturhistoriske Museum, Københavns Universitet. Svarthvitt fotografiet (foto: Walker E. Cockerell) viser John Wolley jun. (1823–1859) som administrerte en storstilt innsamling av fugleegg i Lappland på midten av 1800-tallet. Vinteraktiviteten resulterte i 32 jaktfalkkull, og ble et viktig bidrag til forskningen omkring jaktfalkens hekkebiologi.

for en hovedfagsoppgave som ikke er blitt publisert. Detaljerte observasjoner ble gjort ved hjelp av teleskop på 90 meters avstand, mens falkene hekket vellykket og fikk fram 4 unger. Senere er det supplert med flere års time-lapse-studier basert på super-8 kameraer (jf. Tømmeraas 1989, 1993). Og sist og ikke minst er det foretatt et omfattende litteratursøk for å klarlegge hvem som står bak de ulike påstandene og oppdagelsene innen hekkeplassproblematikken hos jaktfalk i Fennoskandia.

Figur 2. Jaktfalkens eksistens hviler på to uunnværlige grunnpilarer, nemlig det ideelle byttedyret rypa og den reirbyggende raven. I nevnte rekkefølge har følgende kunstnere stått for illustrasjonene: R. C. West, Robert Kretschmer og Friedrich Wilhelm Kuhnert.

I evolusjonens lys

Ryper *Lagopus* spp. og ravn *Corvus corax* er de to grunnpilarene som jaktfalkens eksistens hviler på i vår del av verden (Fig. 2). Bak denne økologiske tilpasningen ligger en urgammel utviklingshistorie som startet da falkefamilien Falconidae og caracarafamilien Daptriidae en gang under miocen skilte lag og den førstnevnte gruppen mistet evnen til å bygge egne reir (jf. White et al. 1994:216). Derfor er det påfallende at de 9 nålevende, trolig reirbyggende caracara-artene, har sin hovedutbredelse i Sør-Amerika i en region fri for kråkefugler Corvidae (dos Anjos 2009:505). Blant verdens ca. 60 falkearter, som alle er ute av stand til å transportere byggematerialer og bygge egne reir, spiller kråkefuglene en vesentlig rolle ved å forsyne en hel rekke arter med solide kvistreir (Ferguson-Lees & Christie 2001:832). Før jaktfalken eller eventuelt dens forfedre

kunne kolonisere kalde nordlige nedbørsrike områder, måtte den først finne en velegnet reirbygger som den kunne dele habitat med. Her kom raven, en av de mest utbredte fugleartene på den nordlige halvkule, til sin rett. Et teoretisk alternativ til jaktfalkens vinterhekkning uten bruk av ferdigbygde kvistreir kunne være å utsette eggleggingen til vårsola fikk mer tak og smeltet bort snøen på aktuelle berghyller. Når dette ikke er tilfelle, kan det tenkes at en forkortet sommer ville virke uheldig på ungene som trenger å skaffe seg mest mulig erfaring for å kunne overleve den kommende vinter. Rent unntaksvis er det registrert noen få forsinkede eller omlagte kull, blant annet ett med egglegging så sent som 20. mai (Collett 1921:212), omkring 10 dager etter normal klekking. Selv har jeg registrert 2 kull der ungene ikke var fløyet ut ennå i slutten av juli. I fylogenetisk sammenheng kan vi tenke oss en falk som før innvandringen mot nord hekket

Figur 4 & 5. Denne yngre jaktfalkhunen har trolig bemektiget seg et nærmest ubrukt kvistreir etter et opportunistisk ravnepar. Tidligere hadde en storm ødelagt noen hytter i dette fjellområdet i Trøndelag, og raven har plukket opp Glava glassvatt og brukt dette som isolasjonsmateriale i sitt eget «hus»! Bildet av eggene ble tatt 7. mai 1989. Den rugende hunnen er fotografert 14 dager senere, og da var det klekt minst en unge. Foto: Ivar Olstad & Martin Grendal.

i tørre ørkenaktige strøk der naturlige reirhyller ikke kunne blokkeres av store snømengder. Like viktig som reirbyggingen var det enorme byttedyrpotensialet som lå i de to holarktiske rypeartene lirype *Lagopus lagopus* og fjellrype *Lagopus muta* som var akklimatisert til nordboreale fjellbjørkeskoger og alpine heiområder. Ved å tilpasse seg et liv i kulde og mørketid fikk jaktfalken tilgang på en god og stabil næringsnisje. Trolig har vi her å gjøre med en koevolusjon da det vektmessige forholdet mellom predator og bytte ikke nødvendigvis var det samme hos forløperne til våre nålevende arter (Potapov & Sale 2005:13). Mine tall for adulte jaktfalkhanner er 1218 g, og gjennomsnittlige lirypeenheter (598 g) som flys til reiret utgjør halvparten (49 %) av predatorens kroppsvekt (Tømmeraaas upublisert).

Det samiske navnet «riefsakfalle» (rypefalk) viser at befolkningen i Lappland fra gammelt av hadde god kjennskap til jaktfalkens hovednæring (Fries 1832, Sundevall 1856:210, Sommerfelt 1861). Det samme var tilfelle i Saltdalen i Nordland der arten gikk under navnet «ryphauk» (Hagemann 1884).

Dette beskrivende og tendensiøse navnet appellerte også til jegerstanden og myndighetene som i 1863 fikk gjennom en lov om utryddelse av rovdyr. Der kom «rypefalken» med og skulle bekjempes med alle midler. Sammen med fagfolkene gjorde de felles front, og jaktfalknavnet ble skiftet ut til fordel for rypefalk som for en periode ble det mest brukte navnet på arten i Norge (Collett 1892, Gløersen 1894:[143], Collett 1914:294).

Historikk

Gjemt og glemt i jaktfalksammenheng er den danske naturforsker Friderich Faber (1796–1828) som til tross for sin tidlige død har fått betegnelsen «den danske Ornithologis Fader» (Fig. 3, Helms 1928). Under et opphold på Island fant 25-åringen fredag 6. juli 1821 det som trolig ble til verdenslitteraturens første beskrivelser fra en jaktfalkhekkplass (Faber 1822:2, 1827). Reiret lå høyt oppe i øverste delen av en isolert, bratt, utilgjengelig fjellvegg, men ungene kunne nås fra toppen med en stokk. Både byggematerialene og formen på det store, flate kvistreiret lignet på et ørnereir. Dermed sluttet han at jaktfalken fraktet materialene i klørne og selv foretok en omhyggelig reirbygging (Faber 1825:130). Langt mer oppmerksomhet fikk reirbeskrivelsene til den legendariske engelske oologen* John Wolley junior (1864:87) som opererte på Finnmarks-

* oologi: gren av ornitologien som beskjeftiger seg med studiet av fugleegg.

Figur 6. Til forskjell fra raven er fjellvåken en vårhekkende art som vanligvis plasserer reirene under åpen himmel. Typisk for arten er bruk av spinklere reirmaterialer bestående av tynne grener, ris og lyngkvaster. Reirskåla pyntes med tørre strå, noe som kan resultere i frisk gressvekst i påfølgende år dersom reiret blir stående ubrukt. Foto: Per J. Tømmeraaas.

vidda i 1850-årene (Fig. 3). I klassiske ornitologiske verker har han fått pionerstatus og blitt kreditert som den første naturforsker som med selvsyn har bidratt med detaljer fra jaktfalkens reirbygging og hekkebiologi (Bree 1875:22, Dresser 1875:5, Swann 1930:417, Bannerman 1956:11). Hans første besøk på en slik hekkplass fant sted på snøføre søndag 7. mai 1854 i Kautokeinostrakten langt inne på Finnmarksvidda. De 4 eggene lå i et stort og tilsynelatende nybygd reir bestående av grove, barkløse, blekete kvister, noe han tilskrev falkens egen byggevirkosomhet. Man tok det rett og slett for gitt at denne kraftfulle rovfuglen i likhet med tilsvarende andre arter stod for byggingen av egne kvistreir (jf. Fleischer 1796:453, Fellman 1906:65). De første hentydninger om at jaktfalken og raven konkurrerte om de samme reirhyllene ble tidlig klart for feltornitologene (Nordvi 1862, Westerlund 1867:175, Wolley 1902:518, Schaanning 1916:121). Ett år kunne reirhylla tilhøre falken, mens en annen sesong kunne man møte en annen innehaver med helsvart fjærdrakt. Dette var ikke til å ta feil av. Mer problematisk var det å forstå den store variasjonen i byggeaktivitet fra år til år. Noen ganger hekket jaktfalken i et

solid forseggjort kvistreir, noe de mente var typisk for arten (Fig. 4 & 5). Ravn og fjellvåk *Buteo lagopus*, derimot, trodde de benyttet spinklere reirmaterialer (Fig. 6). En annen gang kunne falken derimot overraske og ta til takke med et ytterst tarvelig byggverk bestående bare av noen få pinner (jf. Rosenius 1939:256+1). Etter Faber og Wolley sine dager har en hel rekke nordiske autoriteter adoptert og holdt denne antakelsen om reirbygging i hevd helt fram til omkring 2. verdenskrig (Nilsen 1824:11, Asbjørnsen 1840:11, Holbøll 1842–1843, Wright 1859:15, Kjærboilling 1875–1877:33, Kolthoff & Jägerskiöld 1898:135, Schaanning 1916:251, Schiøler 1931:346, Rosenius 1939:251, Ekman 1943:730). Riktignok fantes det skeptikere som på et tidlig tidspunkt hadde sagt ifra uten å ha blitt hørt: «... ty selve tyckas de [falkene] ej forstå att bygga eller bädda åt sig» (Sundevall 1856:206). Blant russisk-språklige ornitologer (Dementiev & Gortchakovskaya 1945, Dementiev 1951:61, Kishchinskij 1958) var jaktfalkens påståtte reirbyggingsatferd enda mer seiglivet og ble først avlivet av V. Morozov i år 2000 – 20 år etter at utsagnet var avkreftet i *The Birds of the Western Palearctic* (Cramp & Simmons 1980:359, Potapov & Sale

◀ *Figur 7. Et klassisk ravnereir bygd i en nisje gir god beskyttelse mot vær og vind og farlige predatorer. Men fundamentet var for dårlig slik at kvistreiret falt ned og ble aldri noe alternativ for jaktfalken. Foto: Per J. Tømmeraas.*

2005:95). Dette viser hvor vanskelig det er å frigjøre seg fra en gammel og godt innarbeidet myte.

Ravnen en nøkkelart

Da myten om jaktfalkens egen reirbygging endelig ble avsannet, og påstanden om hekking på mer eller mindre tilfeldige gressgrodde hyller grep om seg, kom man i skade for å undervurdere betydningen av en trygg og godt skjermet hekkeplass (Hagen 1952:94, Ulfstrand 1964:139, Haftorn 1971:158). Like fullt var det Yngvar Hagen (1953) som først tok til orde for at jaktfalken kanskje stod i et hekkemessig avhengighetsforhold til raven på grunn av kråkefuglens spesielle reirbyggende funksjon (Fig. 7). Som en tidlig hekkende art med spesielt behov for beskyttelse mot snødrev og vinterlige forhold var dette den eneste arten som kunne forsyne jaktfalken med tilfredsstillende reir med hensyn til beliggenhet, skjerming, størrelse og kvalitet (Fig. 8 & 9). Likevel fortsatte enkelte forskere å rangere fjellvåken som den mest betydningsfulle reirbyggeren for jaktfalken (Rosenberg 1953:185, Brown & Amadon 1968:846, Ciesielski 2007:132). Andre igjen var mer upresise og pekte på reir etter andre rovfuglarter som førstevalg (Collett 1921:212, Økland 1942:73, Langvatn 1977). Som forventet er frittliggende vøreksponerte fjellvåkreir dårlig egnet da de ofte er dynget ned av snø når jaktfalken innleder hekkingen i månedskiftet mars – april (jf. Fig. 13). Dette ble fullt ut bekreftet i en norsk undersøkelse som omfattet 65 hekkinger, der 64 (98,5 %) var kvistreir (89 % ravn og 11 % fjellvåk) og bare 1 (1,5 %) av reirene lå på ei berghylle uten antydning til tidligere byggverk (Tømmeraas 1978). En senere studie fra Troms og Finnmark der hekkeplassene ble fulgt

Figur 8. Nisjer dannet når steinblokker faller ned blir ypperlige reirplasser for ravn og jaktfalk. Her sitter jaktfalkhunnen med tydelige rugeflekker og «lunker» på eggene 24. mai 1969 på et reir i Trøndelag. Plassmangel kan være et problem på slike steder når ungene vokser opp. 16 dager før utflygning var hunnen uheldig og rev med seg en unge som styrtet ned i elva under. Heldigvis ble den reddet fra å drukne og utviklet seg normalt etter den tid. Foto: Per J. Tømmeraas.

Figur 9. I denne stabile bergsprekken kan jaktfalken ha hekket i lange tider. Her ute ved Finnmarkskysten (30. juni 1970) fant den god beskyttelse mot vær og vind og eventuelle predatorer. Her som ellers var det raven som hadde vært «veiviser» og blant annet pyntet reiret med rød ulltråd. Foto: Per J. Tømmeraas.

nøye fra år til år i perioden 1982–1990, ga et enda mer entydig resultat. Av til sammen 52 kontrollerte reir var 46 (88,5 %) bygd av ravn, 5 (9,6 %) var kunstige etterligninger av ravnereir og 1 (1,9 %) lå i et hulrom som ikke lot seg kontrollere (Tømmeraas 1990). Tilsvarende dominans av ravnereir blant jaktfalkens reirplassvalg er bekreftet også fra andre deler av utbredelsesområdet, både fra Nord-Amerika, Grønland og Island (White & Cade 1971, Burnham & Mattox 1984, Nielsen & Cade 1990). Til tross for entydige resultater har det likevel vært vanskelig å få fullstendig gjennomslag for relasjonen mellom jaktfalk og ravn (jf. Cramp & Simmons 1980:359). Dette kom til uttrykk

i en studie på Hardangervidda der alle jaktfalkreirene først ble hevdet å være gamle fjellvåkreir. Da resultatene senere ble publisert hadde forfatteren gjort helomvending og forandret mesteparten (84,6 %) til ravnereir (Steen 1999). Selv om denne intime relasjonen mellom ravn og jaktfalk har vært kjent i snart 60 år, valgte Norsk institutt for naturforskning (NINA) så sent som i 2006 å framheve hvor viktig det i tillegg var for falken å ha god tilgang på kvistreir fra fjellvåk og kongeørn *Aquila chrysaetos* (Strann et al. 2006, jf. Tømmeraas 2011). Bare to ganger har jeg påvist jaktfalkhekking i et reir der fjellvåken har vært inne i bildet. I det første tilfellet registrerte vi følgende reirbruk på en og

◀ *Figur 10. Det ble med den ene jaktfalkhekkingen i dette væksponte fjellvåkreiret bygd på en glatt skrånende berghylle. Legg merke til lyngkvastene blant reirmaterialet. Foto: Per J. Tømmeraas.*

samme reirhylle i Trøndelag: ravn (ukjent år), jaktfalk (1970) og fjellvåk (1973). Sommeren 1984 påviste vi vår eneste jaktfalkhekking i et fjellvåkreir på Finnmarksvidda (Fig. 10). Her fikk falkene fram 3 unger i et reir med bare ca. 30 % overheng. Når det gjelder bruk av kongeørnreir i Norge, har jeg bare hørt om to tilfeller der jaktfalken angivelig har nyttegjørt seg av slike reir (Simen Bretten pers. med., jf. Hanström 1964:141). I Alta-Kautokeino- og Reisavassdragene overvåket vi i 20 år 4 kongeørnpar som til sammen hadde 33 alternative reir. Ikke en eneste gang valgte jaktfalken å hekke i ett av disse kvistreirene. Fjernt fra våre områder rapporteres det også om angivelige bruk av reir etter havørn *Haliaeetus albicilla* og kråke *Corvus cornix* (Cade et al. 1998:15). Da har jeg valgt å se bort fra August Emil Holmgrens (1870:465) udokumenterte utsagn om at jaktfalken i Skandinavia ofte tiltvinger seg et kråkereir.

Hekker ikke på Svalbard

Det ble tidlig kjent at jaktfalken og rypene trakk bort fra enkelte nordlige hekkeområder på Grønland og i Russland når mørketiden kom og vinteren satte inn for fullt (Hantzsch 1905:283, Müller 1906:25, Salomonsen 1950:176). I Russland kunne denne forflytningen dreie seg om mer enn 1.500 km (Grote 1939). Som en aktiv flyger har falken heller ingen problemer med å fly over store havområder (Tømmeraas 1993). Günter Timmermann (1949:339) refererer observasjoner av 200–300 hvite falker som i løpet av 3 uker i begynnelsen av september 1937 krysset det 300 km brede Scoresby-Sund mellom Grønland og Island. Trekkuten fra hekkeområdene på Nord-Grønland til Island utgjør hele 2.000 km. Mellom den aktuelle øygruppen Svalbard og det skandinaviske

Figur 11. Til tross for gode bergvegger med mange potensielle reirplasser er verken ravn eller jaktfalk noen gang funnet hekkende på Svalbard. Og for jaktfalkens vedkommende skulle det være tilstrekkelig med mat i form av ryper og sjøfugl. På det innfelte bildet hekker havhestene Fulmarus glacialis i analoge reirhuler som jaktfalken (jf. Fig. 14 & 16). Foto: Georg Bangjord.

Figur 12. I dette ravnereiret like ved svenskegrensen i Femundsmarka hekket jaktfalkene både i 2006 og 2008. Lokaliteten omfatter flere alternative reir i furutrær og i bergvegger på norsk og svensk side, som falkene vekselvis har hekket i. Med noen ungedun igjen på issen er jaktfalkungen klar for utflygning 29. juni 2008. Dette innebærer egglegging i første uke av april og viser at trehekkende jaktfalker følger rytmen til berghekkende par. Foto: Tom Johansen, Statens naturoppsyn.

fastlandet er det 650 km, en distanse som flere fuglearter tilbakelegger hver høst og vår. Herman Løvenskiold (1963:16) konstaterte at jaktfalken aldri er funnet hekkende på øygruppen der det verken var matmangel eller underskudd på egnede hekkeplasser i form av klippevegger. Derimot trodde han årsaken skyldtes fravær av lemen *Lemmus lemmus*, noe han mente var en nødvendig matkilde (soft food) for små falke- og ugleunger. I våre dager, nærmere bestemt 1995–2009, ble det ifølge Georg Bangjord (pers. med.) gjort årlige observasjoner av jaktfalk på Svalbard. Men hittil har ingen funnet arten hekkende der oppe. Derimot forplanter jaktfalken seg mye lenger nord på Grønland og Ellesmere Island der den reirbyggende ravn også er til stede (Cramp & Simmons 1980:354, Salomonsen 1981:225, Palmer 1988:389, Ratcliffe 1997:[244], Cramp & Perrins 1994:207). Fraværet på Svalbard kan heller ikke tilskrives næringsmangel da den norskstyrte øygruppen har en fast bestand av svalbardrype *Lagopus muta hyperborea*. Dessuten finnes det gunstige berg med gode fjellhyller der mange sjøfuglarter finner trygge hekkeplasser (Fig. 11). Men det er én vesentlig mangel eller forskjell fra andre sammenlignbare områder: ravn har aldri fått fotfeste på

Svalbard (Tømmeraas 1991:258). Det samme er tilfelle på Novaya Zemlya, men her mangler i tillegg rypene. Merkelig nok har samsvaret mellom utbredelsen hos reirbygger og reirbruker vært et upåaktet fenomen, mens korrelasjonen mellom predatoren og rypebyttedyrene er blitt viet stor oppmerksomhet (Potapov & Sale 2005:pl. 9). Riktignok har forfatterne i sin monografi valgt en uheldig farvekode på utbredelseskartene slik at man kan få inntrykk av at rypene mangler i nordre Fennoskandia, og i store deler av Grønland og på Island.

Hekking i trær

Påstanden om jaktfalkhekking i trær har nå i 139 år vært et forvirrende «arvegods» innen norsk og nordisk ornitologisk litteratur (Collett 1873, Westerlund 1903:47, Collett 1921:212, Henrici 1944:749, Løvenskiold 1947:410, Barth 1948:163, Hagen 1952:95, Haftorn 1971:158). For å komme til kilden må vi over på finsk side av grensen, noen mil sør for Finnmarksvidda. Den 18. mai 1857 fant noen av John Wolleys eggssamlere her et jaktfalkreir med 1 klekkeferdig egg og 2 dununger i toppen av en furu, ca. 13 m over bakken (Wolley 1864:95, jf. Tømmeraas 2003). Året etter

Figur 13. Vurdert etter kroppsstørrelse skulle man tro at fjellvåkrene også ville passe for jaktfalken. Men det er først og fremst plasseringen under åpen himmel som ikke tilfredsstiller jaktfalkens krav. Fjellvåken starter som kjent hekkingen mye senere etter at våren har gjort sitt inntog og unngår dermed store ødeleggende snøvær. Foto: Per J. Tømmeraas.

Finmarksvidda hekkende i et tre – bjørk *Betula pubescens*. Dermed åpnet det seg også muligheter for jaktfalken der det var mangel på egnede bergvegger. I og ved et slikt ravnereir har vi senere funnet ansamling av rypebein som sterkt indikerer jaktfalkhekkning. Men det var i Trøndelag Norges første trehekkende jaktfalk først ble påvist i 2003 (Tømmeraas 2003). Dette opprinnelige ravnereiret lå ca. 10 m over bakken i et frittstående grantre, 500 m fra en tradisjonell reirplass i en fjellvegg der den hekket året etter. I 2005 valgte falken på nytt det samme treiret i grana (Ingebrigt Kirkvold pers. med.). Allerede neste år ble det gjort et nytt reirfunn i ei furu i Hedmark (Fig. 12). Dette paret viste seg også å alternere mellom tre- og berghekkning både på norsk og svensk side av grensen (Tom Johansen og Alf Nordin pers. med.). På begge stedene ble det benyttet ravnereir i furutrær. På svensk side i Jämtlands län stod reirtreet ute på en holme og falkene fikk fram 1 unge i treet i 2005 og i 2007. Dette reiret lå 2 m under furukrona, ca. 8 m over bakken. Våren 2008 var det imidlertid falt ned og fuglene ble gjenfunnet 1,5 km lenger vest på norsk side, i det samme reiret der de var bosatt i 2006.

Opprinnelige ravnereir manifesterer seg ofte på grunn av innslag av hår, ull, plastbiter, taustumper, tøyrester, Glava etc. (jf. Fig. 4). Fjellvåken, derimot, fører reirene sine bare med plantematerialer (jf. Fig. 6).

Hekking på flyttblokker

Eksepsjonelle opplysninger om hekking på flyttblokker stammer fra David Sjölanders (1946) «Zoologiska lapplandsminnen», der han viser til besøk på mer enn 50 ulike jaktfalkhekkplasser i de nordlige grensestraktene mellom Sverige og Finland i tidsrommet 1909–1945 (jf. Ekman 1944:203). Informasjonen om «blokkhekkning» fikk han fra lokale folk i Könkömädalen som fortalte at omkring 1900 fant man ofte slike falkereir oppe i Rostoselkäfjellene, bare et par mils vei fra norskegrensen. Videre beretter han om en reingjeter som i 1938 knuste eggene i 8 slike lettligjengelige reir. Ingen andre ornitologer som opererte i den samme regionen i begynnelsen av århundret har bekreftet tilsvarende funn (Sandman 1899, Munsterhjelm 1911,

Figur 14. Den store ungeproduksjonen her i denne reirhula på 1960-tallet tilsier at dette var en optimal hekkeplass for jaktfalk. Men plassen ble stående tom da de etterfølgende humnuglene ikke aksepterte stedet før vi bygget på en kvistkrans ytterst på reirhylla. Foto: Per J. Tømmeraas.

Montell 1916). Likevel adopterte enkelte forskere påstandene og refererte dem som realiteter (Henrici 1953:39, Salomonsen & Rudebeck 1962:211). Ser man det fra reirbyggernes side, så passer det over hodet ikke for raven som har strengere krav til en beskyttet reirplass. Fjellvåken, derimot, er kjent for å hekke under åpen himmel og kan i enkelte tilfeller velge tilsvarende frittliggende steinblokker (Fig. 13, jf. Finn- ilä 1918:42, Hagen 1952:49, Rosenberg 1959:416). Dessuten er det merkelig at ingen har fotografert et slikt iøynefallende lettligjengelig jaktfalkereir. På den annen side er ett fotografi tatt av David Sjölander selv, som viser fjellvåkhekkning under slike omstendigheter, blitt publisert etter hans død (Rosenberg 1959:417). Derfor er det overveiende sannsynlig at lokalbefolkningen har tatt feil og forvekslet jaktfalken med fjellvåken. I de over 100 årene som er gått siden den gang er det heller ingen andre som har kunnet bekrefte jaktfalkhekkning på flyttblokker.

Utforming av reirskål

Mine undersøkelser støtter helt opp om det synet at jaktfalken aldri bygger noe egentlig reir – eller rettere sagt den flyer aldri kvister eller annet reirmateriale til reirhylla. Ved en hekkeplass på Finnmarksvidda ble en spesiell reirhule helt uten kvist overvåket på 70 meters avstand fra og med 21. mars 1972 (Fig. 14 & 16, jf. Tømmeraas 1978). Hannen var den mest aktive part som forut for paringene pleide å fly inn på reirhylla og annonsere for hunnen ved å legge seg rolig ned og sakte sparke løsmasse bakover (jf. Platt 1989). Da dette foregikk i flere retninger ble det etter hvert dannet en sirkelrund fordypning eller reirskål. Allerede 24. mars, 14 dager før antatt egglegging, så man en tydelig utformet grop, 33 cm i diameter og 9 cm dyp. Til sammenligning ble det i 1989 målt opp en litt oval reirskål i et kunstig reir som var 33–36 cm i diameter og 7 cm dyp. Begge makene i 1972 deltok i utformingen av reirgropa,

men hannen var den mest aktive. Denne type atferd, som kan benevnes «spark- ing», ble bare observert før egglegging, men lignet mye på fotbevegelsene falkene brukte da de beveget eggene. Denne stereotype og nærmest rituelle atferden synes å være felles for mange falkearter. Men det skal heller ikke underslås at en slik forflytning av løsmateriale også har en viss konstruksjonsmessig funksjon da resultatet ble en god og velegnet reirskål (Fig. 15). «Time-lapse» studier på en annen finnmarkhekkplass vinteren 1988 viste en ferdig utformet reirgrop hele 22 dager før det første egget ble lagt (jf. Tømmeraas 1989). Uønskede kvister ble bitt av og plukket opp fra gropa og lagt på reirkanten. Små steiner og ulike fragmenter som lå i veien ble plassert på samme måte. Dette leder oss over til den andre typen av stereotypisk atferd – «plukking», som ble observert hos liggende eller rugende falker. Falken strakte fram hodet og plukket opp småstein og annet løsmateriale og slapp det ned like

ble det innsamlet 3 jaktfalkegg i et annet kvistreir, 600–700 m fra førstnevnte sted. Da Robert Collett (1873) publiserte *Remarks on The Ornithology of Northern Norway*, viste han til John Wolley's arbeid og kom i skade for å hevde at arten var tallrik i skogstraktene i Vest- og Øst-Finnmark og at: «The nests are almost invariably located in the top of a large fir tree». Uten å vise til konkrete funn overførte Carl Agardh Westerlund (1903:47) utsagnet til svenske forhold og hevdet at i Torne lappmark hekket jaktfalken ofte i toppen av høye furutrær. Hans Tho. L. Schaanning (1907) var den første til å imøtegå autoritetene ved å hevde at «...rede anbringes altid paa en afsats under et frem-spring i en brat fjeldvæg...», men han klarte aldri å overbevise senere norske ornitologer som fortsatte å henvise til enkelte trehekkende par innenfor landets grenser.

I Finland og Sverige var situasjonen en annen da det der tross alt var gjort noen få slike funn, blant annet i 2 fiskeørnreir *Pandion haliaetus* (Montell 1916, Sjölander 1946). I verket *Våra Fåglar i Norden* er David Sjölanders ene trehekkende par blitt til 3 tilfeller i førsteutgaven (Henrici 1944:749) og til 4 tilfeller i andreutgaven (Curry-Lindahl & Henrici 1959:538). I nyere tid er det også gjort ett og annet funn av trehekkende jaktfalk i svensk Lappland (Tømmeraas 2004). Men i Finland var den gamle kunnskapen gått i glemmeboka. I monografien *The Gyrfalcon* krediteres M. Puntila feilaktig som landets første oppdager av et slikt reir (Potapov & Sale 2005:101).

I tilknytning til konsekvensundersøkelsene på rovfugl i Alta-Kautokeinovassdraget fant vi i 1991 for første gang raven på

Figur 15. Dette intime jaktfalkbildet er resultatet fra et forhåndsprogrammert kamera der fotografen befant seg 920 km fra reir-stedet da bildet ble tatt! Selv om falken ikke er i stand til å frakte reirmaterialer til berghylla, nedlegger den et stort arbeid med å utforme selve reirgropa. Fast ruging starter som her etter at det tredje egget er lagt, og enkelte hanner kan bidra med en rugeandel på opp til 31,5 %. Foto: Per J. Tømmeraas.

foran brystet slik at det ble dannet et slags vern eller isolerende voll rundt reirskåla. Plukkingen var vanlig hos begge kjønn, og ble observert så sent som 17. mai, nesten en uke etter klekking. Til sine tider kunne falken holde det gående opptil 6 minutter, samtidig som det foregikk jevnlig utover dagen.

Bestemmende faktorer

Vinterbesøk på en bebodd hekkelokalitet noen dager etter en snøstorm i februar-mars, er svært klargjørende med hensyn til å forstå jaktfalkens spesielle levevilkår og krav til reirplass. Før solvarmen gjør seg gjeldende, ligger nærmest hele landskapet

med berghyller og sitteplasser innhyllt i et «iskaldt teppe». Spor i snøen avslører hvordan falk og ravn etter hvert oppsøker de fleste avsatter og trækker rundt i snøen. De to artene lever sammen hele året og er lommekjent i territoriet. Dessuten har de et utmerket minne og husker godt fra år til år. Joseph Platt (1977) erfarte hvordan jaktfalkpar som ble forstyrret året før hadde større tendens til å skifte hekkeplass. Ellers utmerker falken seg med sitt konservative tradisjonsbundne levesett. Dette gjelder så vel valg av reirplass som bruk av sitte- og utkikksplasser samt nattkvarter. For eksempel valgte en hunn i 1972 å ligge i snøen på sin nedsnødde favorittsitteplass fremfor å finne et mer bekvemt sted. På en skogkledd ås ved den samme lokaliteten, ca. 800 m fra reirplassene, har falkene

Figur 16. I denne reirhula er det opp gjennom årene kanskje produsert hundrevis av jaktfalkunger (jf. Fig. 14). Helt etter læreboka skjulte det seg også her rester av et gammelt ravnereir under den kompakte ekskrementkaka. Utgravinga i forkant ble gjort med tanke på en C¹⁴-datering. Dessverre mislyktes analysen da prøven viste seg å være en blanding av gammelt og nytt materiale. Foto: Per J. Tømmeraas.

Figur 17 & 18. Enkelte ganger kan det synes vanskelig å bestemme hvilken art som har bygd eller benyttet et uryddig nedslitt kvistreir. Ved å studere bytterester, mytefjær, ekskrementer og byggematerialer løser man som regel problemet. Etter hekkingen her 18. juni 1970 var dette ravnereiret i så dårlig forfatning at jaktfalken senere ikke har villet benytte denne reirplassen. Årsaken ser vi på det nederste bildet der reirhylla er fotografert 39 år senere, nærmere bestemt 24. juni 2009. Ustabil fjell har vist seg å være et problem på flere andre hekkelokaliteter. Foto: Per J. Tømmeraas.

brukt den samme utkiksbjørka over en periode på 39 år! I løpet av disse årene har det vært mange utskiftninger blant hekkefuglene, noe som beviser at nye falker har overtatt tradisjonen etter sine forløpere. På den annen side er det også registrert vaner knyttet til spesielle individer. I den tidligere omtalte reirhula, der golvet består av en 10 cm tykk forsteinet kake av ekskrementer, grus og beinrester, hekket falkene i en årrekke på 1960-tallet med meget godt resultat (Fig. 16, jf. Tømmeraas 1978). I 1970 kom det inn en ny, 1 år gammel hunn, som brøt tradisjonen og valgte et tradisjonelt kvistreir etter ravn (Fig. 17 og 18, jf. Tømmeraas 2005). På den samme lokaliteten registrerte vi i perioden 1990–1993 en voldsom gjennomtrekk med 4 forskjellige hunnfugler som viste liten interesse for hula før vi forsynte den med en kvistkrans ytterst på reirhylla (jf. Fig. 14 og Tømmeraas 1993). Trolig er det

naturlig for en hunn å legge egg i lignende reir som den selv vokste opp i. Tilsvarende kresne spesialister er også registrert blant tårnfalk *Falco tinnunculus* og kattugle *Strix aluco* der enkelte individer bare valgte reir av henholdsvis kråke- og skjære *Pica pica* (Tømmeraas upublisert). Så kan man spørre hvorfor enkelte jaktfalker likevel synes å avvike fra normalen og legger egg direkte i grusen på kvistfrie berghyller (jf. Ødegaard 1969, Steen 1999). Her er det viktig ikke å vektlegge enkelttilfeller uten å følge utviklingen fra år til år. Kanskje innledet vedkommende hunnfugl hekketradisjonen i et inntakt ravnereir som år for år gradvis ble forringet til alle pinner var forsvunnet? Jaktfalken er som kjent meget stedtro og dette vil forklare bindingen til en bestemt reirhylla dersom det over tid hadde vært mangel på andre alternative hekkeplasser.

Bergveggen avgjørende

Et godt rypeterreng opp mot fjellet der ravnene finner egnede hekkeplasser i bergvegger, elvedaler eller bekkerviner danner hovedgrunnlaget for jaktfalkens eksistens i vår del av verden. De geologiske forholdene er avgjørende for hvorvidt det dannes nisjer eller stabile hyller med overheng. Smale, trange og skrånende avsatter gjør det vanskelig å etablere og forankre holdbare kvistreir (jf. Fig. 10). Under en del hekkeplasser med dårlig og vanskelig underlag har vi gjennom årene registrert store mengder kvist og annet reirmateriale der enkelte egg og unger også har gått tapt. Sterk vind, frostsprenging, steinsprang eller snøras kan ha medvirket til disse ulykkene. På en spesielt værekspontert lokalitet i Sør-Norge hadde ravnene store problemer og bygde flere år på en snøskavl. Jaktfalken tiltvang seg reiret med det resultat at byggverk og falkeegg raste ned da snøen begynte å smelte (Fig. 19). I et annet reir var smeltevann problemet slik at ungene satt våte og fikk feilutviklet stjertfjær (Tømmeraas 1990). Et beskyttende tak over reiret mot nedbør har andre igjen fremhevet som skjerming mot skadelig soloppheting eller vern mot predasjon (Fig. 20). Jaktfalkens tilpasning og avhengighet av den reirbyggende ravn er uomtvistelig. Dette burde være et viktig moment når man snakker om jakttid på kråkefuglen. I dag er arten jaktbar fra 10. august til ut februar, i Troms og Finnmark til og med 15. mars. Da er det straks vanskeligere å peke på hvilke fortrinn ravnene kan ha av å dele habitat med predatoren. Enkelte har fremhevet utnyttelse av byttedyrrester selv om denne matresursen synes å være svært beskjeden. Selv observert jeg 17. august 2009 to ravnere som finkjemmet og plukket opp råtnede fuglevinger like ved årets vandrefalkreir *Falco peregrinus* der ungene ennå oppholdt seg i lokaliteten. En mer plausibel forklaring enn næringstilskudd er felles forsvar mot fiender, først og fremst kongeørn, jerv *Gulo gulo*, gaupe *Lynx lynx* og mår *Martes martes* (Tømmeraas 1993, Steen 1999). Fra England er det rapportert om analoge naboforhold mellom ravn og vandrefalk (Ratcliffe 1997:5). Dersom dette nærværet representerer store ulemper for ravnene, hvorfor skulle den da fortsette å dele hekkeområde med en slik problematisk nabo?

Figur 19. Fotografiet er tatt fra reirberget og nedover mot dalbotnen der den store utruste snøskavlen ligger. Skiutstyret tjener som målestokk. I forgrunnen ligger restene av det nybygde ravnereiret som jaktfalken hadde tiltvunget seg. Foto: Per J. Tømmeraas.

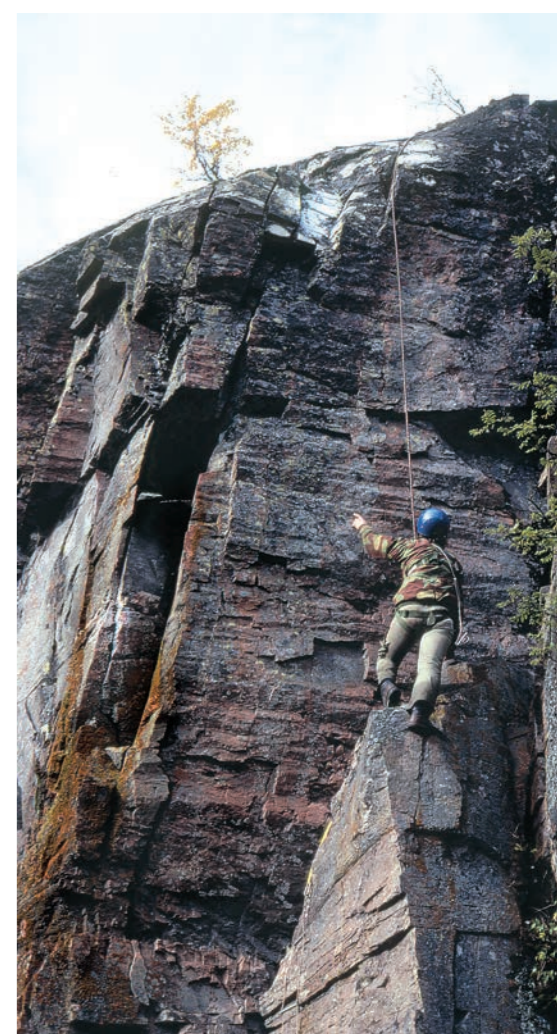
Figur 20. Sterk varmedis, fossestryk, vind og bølger kamuflerer lett jaktfalkens tilstedeværelse i «himmelhøye» fjellvegger. Selv kraftige teleskoper kommer til kort under slike forhold og gjør det vanskelig med detaljerte reirstudier. Den skyggefulle reirhylla viser at jaktfalkungene til tross for den store høyden ligger godt beskyttet i det tidligere ravnereiret. Bildet er tatt på én kilometers avstand med 1000 mm teleobjektiv. Foto: Per J. Tømmeraas.

Mine ravnestudier i Nord-Norge avviker på et vesentlig punkt fra britiske arbeider der gjenbruk og påbygging av gamle reir var vanlig (Cramp & Perrins 1994:219, Ratcliffe 1997:142). Av 75 kontrollerte hekkinger registrerte vi ikke en eneste gang at ravnene benyttet sine egne eller andres fjorårsreir. Først når reirene var nedslitt eller falt ned, kunne de bygge på nytt og hekke på den samme hylla. Utstrakt nybygging er med andre ord bare til fordel for jaktfalken som får flere reir å velge mellom. Den 21. september 2008 ble det gjort en merkelig observasjon i en vandrefalklokalitet i Trøndelag da en flokk ravnere (6–8) landet i berget på og ved årets ravnereir. To av fuglene begynte å «rive», flytte på kvister og andre objekter, for så å fly bort med dem inntil byggverket samme høst ble helt borte. Tilsvarende reirødeleggelser utført av ikkehekkende ravnere er tidligere beskrevet av Davis & Davis (1986).

Tilgjengeligheten og kvaliteten på reirplassene i lokalitetene i mars–april kan være avgjørende for om det lar seg gjøre for jaktfalken å komme i gang med hekking. Stort snøfall kombinert med en uheldig vindretning kan føre til at reir blokkeres. Derfor er det viktig at lokaliteten har flere reiralternativer. Kanskje er det først og

fremst i slike vanskelige år at jaktfalken tiltvinger seg årets nybygde ravnereir slik Odd Frydenlund Steen (1999) registrerte 11 tilfeller av på Hardangervidda? I mine studieområder synes jaktfalkparene over tid å ha vært svært stabile bare med noen ytterst få tilfeldige hekkinger av inntrengende par. På den annen side har ravnaktiviteten vært mer variabel, noe som har resultert i etterlatte kvistreir av ulik kvalitet og antall. En jaktfalklokalitet kan defineres som et avgrenset fjellområde eller et elveavsnitt der det samtidig ikke hekker mer enn ett par jaktfalk og/eller ravn. Hvorvidt det dreier seg om stabile parforhold eller om det inntreffer utvekslinger av individer mellom ulike lokaliteter er ikke kjent. Men en ringmerket voksen jaktfalkhann forlot en tradisjonell lokalitet og etablerte seg som fast

Figur 21. Flere steder har det latt seg gjøre å oppspore gamle tradisjonelle hekkeplasser der selve reirhylla for lengst er falt ned. Her pekes det på en svart nisje der golvet er borte. Bevisene var en stor mengde rypebein plukket opp her i 1969 under den gule lavbevoksningen til venstre i bildet. Foto: Per J. Tømmeraas.

Figur 22. Fuglegjødse, byttedyrrester og råtnet reirmateriale har gitt opphav til denne frodige planteveksten og rike lavfloraen som viser at dette «ravneberget» har vært bebodd i langsommelige tider.

hekkefugl på en gammel forlatt hekkeplass 13,3 km unna. I 14 utvalgte jaktfalklokalteter fra Finnmark, Troms og Trøndelag som ble fulgt opp i en lang periode på 20–30 år, registrerte vi til sammen 78 ulike reirplasser. Hver lokalitet hadde fra 2–13 (gjennomsnittlig 5,6) alternative plasser. Som tidligere nevnt er det de geologiske forholdene som bestemmer relieffet i bergveggene og i hvor stor grad det dannes potensielle nisjer og reirhyller som raven kan bygge på. Få anvendte hekkeplasser i en lokalitet kan bety et dårlig utvalg av hyller eller liten aktivitet fra ravneparets side. Stabile og hyppig brukte reirplasser manifesterer seg med store ansamlinger av ekskrementer og byttedyrrester, for eksempel 1.252 identifiserte individer ved en hekkeplass på Finnmarksvidda (Haftorn 1971:159, jf. Fig. 14). Selv for lengst utrase reirhyller kan røpe seg på grunn av gamle byttedyrbein og en karakteristisk lavflora på stedet (Fig. 21 & 22).

English summary

The Gyr Falcon's Falco rusticolus nest site – myths and reality

Based on Scandinavian issues this paper seeks to clarify the confusion that throughout history has reigned about the Gyr Falcon's alleged nest building and choice of breeding place. The reason for the lack of clarity is largely due to the species' difficult access and its breeding during winter conditions. For a long time there were only a few described nest findings that subsequently put strong constraints and became opinion-forming for a wide range of researchers. The evolutionary aspect is also commented upon and a clear boundary drawn between the nest-building caracara species Daptriidae and true falcons Falconidae which largely depend on nests assistance, primarily from crows Corvidae. By adapting to a life in the north with respect to the choice of nest sites and availability of suitable prey the Gyr Falcon could expand and settle in a wide belt around the Arctic Ocean. An extensive literature search concluded how the different writers took over and continued their predecessors' statements and views. Furthermore, the Danish ornithologist Friderich Faber was rediscovered as the first who gave a detailed description of an inhabited Gyr Falcon nesting site. The myth about the Gyr Falcon's own nest-building circulated 180 years before it received its final clarification. Underestimating the importance of the nest site

when the species allegedly was content with a self-made scrape on a grassy ledge, was the next fallacy. Annual inspections of breeding sites have revealed the Gyr Falcon's almost absolute dependence on nest building Ravens. These two early nesting species have the same requirements as to the nest location and quality, whereas

Rough-legged Buzzard and Golden Eagle nests do not have the same appeal. The absence of Gyr Falcons in Svalbard is associated with the Raven that never gained a foothold in the archipelago. In rare cases, Gyr Falcons also use nests in trees, however even then the Raven nests are preferred. From northern Sweden it

was claimed in the first half of the 1900s that the species had bred many times on erratic blocks. Most likely these nests belonged to the Rough-legged Buzzard, as similar falcon nests have never been registered later on. Although the Gyr Falcon never has been observed flying with nesting material to the nesting site, it uses much

time designing the nest cup. Both individuals and the species itself are very tradition-bound, and there is reason to believe that the females choose a similar nest to the one they once grew up in. The condition of the rock wall is crucial to whether the Raven can find a suitable place for a nest. Long-term studies in northern Norway

have shown that the Raven never bred again in the same twig nest. The quality of the nest site can thus be measured in the number of potential shelves and available twig nests in the area. Stable nesting sites over time manifest themselves often by large accumulations of prey bones under and at the nest site.

FVRs flotte t-skjorter

NB! Fotomontasje

NY FVR-SKJORTE

*Koksgrå med ulveakvarell malt av Viggo Ree.
Tekst: Ulven – en naturlig del av norsk natur.*

Bestilles fra våre representanter i Østfold:

*Helga Riekeles
E-post: helgariekeles@hotmail.com
Tlf.: 69263709*

*Stein Karlsen
E-post: stei-ka3@online.no*

*Str. S, M, L, XL
Pris kr 180 pr. stk. + porto*

Foreningen Våre Rovdyr

Ledelse

Styreleder
Arne Flor, Bergstien 18, 4842 Arendal
p 37 03 16 95, mob 48 11 12 35

Kasserer
Morten Ree, Varsmoen 10, 7332 Løkken Verk
p. 72 49 63 91, mob 48 17 79 73

Styremedlem
Toril Andresen, Gløtten 2, 1920 Sørumsand
mob 92 43 21 46

Styremedlem
Erling Mømb, Østagrenda, 2485 Rendalen
p 62 46 82 12, mob 41 61 71 10

Styremedlem
Geir Sjøli, Sjøli, 2164 Skogbygda
p 63 90 85 35, mob 41 41 37 12

Styremedlem
Christin Valsjø, Hardlandsv. 2 B, 2615 Lillehammer
mob 90 53 95 83

Vararepresentanter
Lars Johan Berge, 7882 Nordli
p. 74 33 72 19, mob 95 03 96 35

Lennart Fløseth, Balaklava 7, 1513 Moss
p 69 27 02 00, mob 41 37 28 45

Otto Frengen, Havsteinflata 17 D, 7021 Trondheim
mob 94 79 53 64

Leif Jensen, Roseberget 11, 1727 Sarpsborg
p. 69 15 75 39, mob 41 47 22 35

Daglig leder/redaktør
Yngve Kvebæk, Maridalsv. 225 C, 0467 Oslo
p 22 95 08 66, mob 91 54 41 91

Informasjonskonsulent
Viggo Ree, Gomnesv. 139, 3530 Røyse
p 32 15 77 15, mob 98 64 57 75, faks 32 15 78 22

Regionleder Troms og Finnmark
Therese Simonsen Rye, Utsikten 190, 9018 Tromsø
mob 95 02 57 61

Regionleder Midt-Norge
Lars Johan Berge, 7882 Nordli
p. 74 33 72 19, mob 95 03 96 35

Regionleder Vestlandet
(vakant)

Regionleder Hedmark
Erling Mømb, Østagrenda, 2485 Rendalen
p 62 46 82 12, mob 41 61 71 10

Regionleder Østfold
Lennart Fløseth, Balaklava 7, 1513 Moss
p 69 27 02 00, mob 41 37 28 45

Regionleder Sørlandet
Arne Flor, Bergstien 18, 4842 Arendal
p 37 03 16 95, mob 48 11 12 35

Bidrag til FVR

Foreningen Våre Rovdyr er for lengst godkjent under ordningen med gaver til frivillige organisasjoner. Det innebærer at du er fradragsberettiget for gavebeløp fra og med kr 500 til og med kr 12.000 enten det gis til ulvefondet, som ordinære gaver eller begge deler. Fradragsretten gjelder ikke kontingentbeløpet.

Din skatt blir redusert med 28 % av beløpet du overfører. Et gavebeløp på f.eks. kr. 1.000 (utover kontingenten) reduserer skatten med kr 280 slik at din reelle utgift blir kr 720.

FVR skal innberette beløpene til ligningsmyndighetene slik at din selvangivelse automatisk blir utfylt i relevante felt. Da trenger vi ditt personnummer, så påfør gjerne det på overføringen. Hvis ikke, så er det slett ikke noe problem. Vi tar bare kontakt eller skaffer fram opplysningen i henhold til godkjent prosedyre.

FVR har i mange år angitt kontingenten som minimumsbeløp med åpent beløpsfelt på kontingentgiroen. Mange medlemmer er således vant til å gi en stor eller liten slant ekstra til virksomheten. Kommer dette ekstrabeløpet opp i kr 500 eller over, så sørger vi for at det kommer til skattefradrag på din selvangivelse i henhold til ovennevnte ordning med gaver til frivillige organisasjoner.

Foreningen Våre Rovdyr
Postboks 195
2151 Årnes
Konto: 2800 11 12149

Ulvefondet
Konto 2800 10 08317

Foreningens formål

- * arbeide for at alle norske rovpattedyr og rovfugler skal leve i livskraftige bestander
- * arbeide for at også dyreartenes miljø beskyttes mot forringelse og ødeleggelse
- * spre faktaunderlag og saklig informasjon til massemediene og allmennheten, for derved å oppnå større forståelse for rovdynenes rolle i naturen og deres behov for egnete biotoper
- * støtte forskning på våre rovpattedyr og rovfugler
- * arbeide for at det ved jakt på de aktuelle artene skal tas hensyn til:
 - artenes reproduksjonstid
 - ungenes utvikling og avhengighet av foreldrene
 - artenes sosiale struktur og øvrige særtrekk
- * samarbeide med lokale, regionale og nasjonale myndigheter, samt øvrige interesseorganisasjoner for å finne måter å bevare dyr og biotoper på, og finne lempelige løsninger på konflikter som oppstår mellom menneskelige interesser og rovdyr.

Kontingentsatser 2012

Seniormedlem	min. kr	250
Seniormedlem + familiemedlem(mer)	min. kr	300
Juniormedlem (under 18 år)	min. kr	100
Bedriftsmedlem	min. kr	1000

Medlemskap inkluderer 4 hefter av Våre Rovdyr
Kun abonnement Våre Rovdyr: kr 250
Konto 2800 11 12149

Member/subscription abroad (NOK 300):
Sparebanken Soer, Arendal, Norway
SWIFT/BIC-code: AASPNO22
IBAN number: NO872800112149

Foreningen Våre Rovdyr
Postboks 195
2151 Årnes
E-post: fvr@fvr.no
Tlf.: 22 23 23 89
Web: www.fvr.no

